

ներին։ Ոչ միայն չը կար այդ պատասխանը, այլ և բոլոր դատողութիւններն վերջնական նպատակը այն էր, որ բացատրէին ու արդարացնէին պատիժը, որի անհրաժեշտութիւնը ակնյայտնի ճշմարտութիւն էին համարում։ Նեխլիւզովը շատ էր կարգում, բայց կցկտուր, և պատասխանի բացակայութիւնը վերագրում էր հարցը այդպէս վայրիվերոյ ուսումնասիրելուն, յուսալով անպաշտօն գտնել այդ պատասխանը, ուստի և թոյլ չէր տալիս իրան դեռ ևս հաւատալ այն պատասխանի իրաւացիութեանը, որ վերջին ժամանակները, քանի գնում, աւելի ու աւելի յաճախ էր ծագում նրա մաքում։

XXIX

Կալանաւորների այն խումբը, որի մէջ էր գտնւում Մատլովան, պէտք է Սիրիբ ուղարկէին յուլիսի 5-ին։ Նեխլիւզովը էլ պատրաստուեց այդ օրը ճանապարհ ընկնելու։ Նրա ուղևորման նախընթաց օրը քաղաք եկաւ հետը տեսնուելու նրա քոյրը իր ամուսնու հետ։

Նեխլիւզովի քոյրը, Նատալիա Իվանովնա Բազոթինսկայան, 10 տարով մեծ էր նրանից։ Նեխլիւզովը մասամբ նրա ազդեցութեան տակ էր մեծացել։ Քոյրը շատ էր սիրում եղբօրը, երբ նա փոքր էր, իսկ վերջը, ամուսնանալուց քիչ առաջ, երբ նա 25 տարեկան աղջիկ էր, իսկ եղբայրը՝ 15 տարեկան տղայ, նրանք մտերմացան իրր գրեթէ հասակակիցներ։ Քոյրը այն ժամանակ սիրահարուած էր նրա հանգուցեալ ընկեր Նիկոլենկա Իրտենիւզի վրայ։ Նրանք երկուսն էլ սիրում էին Նիկոլենկային և սիրում թէ նրա և թէ իրանց մէջ այն բանը, որ լաւագոյնն էր նրանց մէջ և որ միայնում է բոլոր մարդկանց։

Այնուհետև նրանք երկուսն էլ փչացել էին, — եղբայրը՝ չնորհիւ իր վարած վատ կեանքի, իսկ քոյրը՝ չնորհիւ այն բանի, որ ամուսնացել էր այնպիսի մարդու հետ, որին ինքը սիրել էր զգայական սիրով և որը ոչ միայն չէր սիրում այն ամենը, ինչ որ մի ժամանակ Նատալիա Իվանովնայի ու Դմիտրիի համար ամենանուիրական ու ամենաթանկագին բանն էր աշխարհում, այլ և նոյն իսկ չէր հասկանում, թէ ինչ բան է այդ, և այն բոլոր ձգտումները դէպի բարոյական կատարելագործութիւնը և ծառայութիւնը մարդկանց չահերին, որոնցով մի ժամանակ ապրում էր Նատալիա Իվանովնան, վերադրում էր իր համար միմիակ հասկանալի դրդումին — ցուցամոլ ինքնասիրութեան։

Բազոթինսկին ոչ անունի տէր էր, ոչ հարստութեան, բայց

շատ ճարպիկ ծառայող էր և կարողացել էր դատական պաշտօններում համեմատաբար փայլուն կարիէրա անել, ճարտար կերպով նաւավարելով ազատամտութեան ու պահպանողականութեան արանքին, օգտուելով այդ երկու ուղղութիւններից նրանով, որը որոշ ժամանակ և որոշ դէպքում լաւագոյն հետևանքներ կարող էր տալ նրա ապրուստի համար, և մանաւանդ իր մի առանձնայատկութեամբ, որով նա դուր էր գալիս կանանց, Արդէն առաջին ջանքերով ինքնընդունաբար ծամանակը նա ծանօթացել էր արտասահմանում Նեխլիւզովների հետ, սիրահարեցրել էր իր վրայ Նատաշային, որ նոյնպէս ջանէլ չէր, ու պատկուել էր նրա հետ գրեթէ Նատաշայի մօր կամքի հակառակ, որ *mésalliance* *) էր համարում այդ ամուսնութիւնը, Նեխլիւզովը, թէպէտ Ժանկով էր այդ ինքն իրանից, թէպէտ և կուում էր իր այդ զգացմունքի հետ, ատում էր իր փեսային, Նա հակաբերել էր թուով Նեխլիւզովին իր զգացմունքների գոհակականութեամբ, իր ինքնապատան սահմանափակութեամբ և զբաղաւորապէս այն պատճառով, որ քոյրը կարողացել էր սիրել այդ գծում բնաւորութեան տէր մարդուն կրքոտ, ետական ու զգայական սիրով և ի հաճոյս այդ մարդու խելդել այն բոլոր լաւ բաները, ինչ որ կար իր մէջ, Նեխլիւզովը երբեք չէր կարողանում առանց խորին կսկիծի մտածել, որ Նատաշան՝ այդ պսպղան ճաղատ գլխով ու փրչոտ մարմնով ինքնապատան մարդու կիներն է։ Նա չէր կարողանում նոյն իսկ զսպել իր զգուանքը դէպի այդ մարդու երեխաները, Եւ ամեն անգամ, երբ իմանում էր, որ քոյրը պատրաստուում է երեխայ բերելու, այնպիսի զգացմունք էր զարթնում մէջը, կարծես թէ ցաւ զգալիս լինէր, որ քոյրը նորից ինչ որ վատ բանով է վարակուել այդ՝ իրանց ամենքի համար օտար մարդուց։

Բազօթինսկիները մենակ էին եկել, առանց երեխաների, — նրանք երկու երեխայ ունէին՝ մի տղայ ու մի աղջիկ, — և իջել էին ամենալաւ հիւրանոցի ամենալաւ համարում, Նատալիա Իվանովնան գալուն պէս գնաց իրանց հին բնակարանը, բայց եղբորը այնտեղ չը գտնելով և Ագրաֆենա Պետրովնայից իմանալով, որ նա տեղափոխուել է կահաւորուած համարներ, գնաց այնտեղ, Կահաւորուած համարների կեղտոտ ծառան, հանդիպելով նրան մութ ու ծանրահոտ միջանցքում, որ ցերեկն էլ լուսաւորուում էր լամպի լոյսով, յայտնեց, որ իշխանը տանը չէ։ Նատալիա Իվանովնան ասաց ծառային, որ ցոյց տայ իրան

*) Ամուսնութիւն՝ ստորագրած անձի հետ։

եղբոր համարը, որովհետև ուզում էր տոմսակ թողնել նրան: Ծառան առաջնորդեց նրան:

Մտնելով եղբոր համարը՝ Նատալիա Իվանովնան ուշի ուշով գննեց նրա երկու փոքրիկ սենեակները: Ամեն բանում երևում էր եղբոր մաքրասիրութիւնը ու ճշտապահութիւնը, յատկութիւններ, որոնք վաղուց յայտնի էին նրան: Բացի այդ նա իսկոյն նկատեց կահաւորութեան մէջ տիրող համեստութիւնը, որ բոլորովին նոր բան էր նրա համար և սաստիկ զարմացրեց նրան: Գրասեղանի վրայ նա տեսաւ հնուց ծանօթ թղթածանրօցը բրօնզէ չնիկով, կարգով դարսած թղթակալներ, թղթեր ու գրելու պարագաներ, պատժագրքի հատորները, Հէնրի Զօրջի անգլիերէն գիրքը և Տարգի Քրանսերէն գիրքը, որի մէջ դրուած էր նրան ծանօթ կեռ փղոսկրէ թղթահատը:

Նստելով սեղանի առաջը, Նատալիա Իվանովնան տոմսակ գրեց եղբորը, որով խնդրում էր նրան անպատճառ նոյն օրն և եթ գնալ իր մօտ, և զարմանքի արտայայտութեամբ գլուխը թափ տալով իր տեսածի վրայ՝ վերադարձաւ իրանց իջած հիւրանոցը:

Նատալիա Իվանովնային այժմ եղբոր վերաբերմամբ երկու հարց էր հետաքրքրում,—նրա ամուսնութիւնը կատիւնայի հետ, որի մասին նա լսել էր իրանց քաղաքում, որովհետև ամենքը խօսում էին այդ բանի մասին, և այն: Որ նա հողը տուել էր գիւղացիներին, որ նոյնպէս յայտնի էր ամենքին և որին շատերը քաղաքական ու վտանգաւոր նշանակութիւն էին տալիս: Կատիւնայի հետ ամուսնանալը մի կողմից դուր էր գալիս Նատալիա Իվանովնային: Նա հիանում էր այդ վճռականութեան վրայ, այդ բանում ճանաչում էր նրան և իրան այնպէս, ինչպէս էին իրանք այն լաւ ժամանակները, երբ ինքը դեռ չէր ամուսնացած, բայց միևնոյն ժամանակ նա սարսափում էր, երբ մտածում էր, որ իր եղբայրը պսակուելու է այդպիսի մի զարհուրելի կնոջ հետ: Վերջին զգացմունքը աւելի զօրեղ էր, և նա վճռեց՝ որքան հնար էր ազդել եղբոր վրայ ու արգելք լինել նրա պսակուելուն, թէպէտև գիտէր, թէ որքան դժուար է այդ:

Իսկ միւս գործը, հողը գիւղացիներին տալը, այնքան էլ մօտ չէր նրա սրտին, բայց նրա ամուսինը սաստիկ վրդովւում էր այդ բանից և պահանջում էր նրանից, որ ազդի եղբոր վրայ: Իգնատիյ Նիկիֆօրովիչը ասում էր, որ չի կարող լինել աւելի անհիմն, աւելի թեթեամիտ ու գոռոզ բան, քան Նեխիլեզովի այդ արածը, և որ նրա այդ վարմունքը կարելի է բացատրել— եթէ որ և է հնարաւորութիւն կայ բացատրելու—միմիայն աչ-

քի ընկնելու, պարծենալու, խօսակցութիւնների առիթ տալու ցանկութեամբ:

—Ի՞նչ միտք ունի տալ հողը գիւղացիներին այն պայմանով, որ նրանք վարձ վճարեն իրանք իրանց,—ասում էր նա—
Եթէ նա անպատճառ ուզում էր այդպիսի բան անել, կարող էր հողը ծախել գիւղացիներին գիւղական բանկի միջոցով: Այդ մի բանի նման կը լինէր: Առհասարակ նրա արածը խելագարութեան մօտեցող մի բան է,—ասում էր Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը, արդէն մտածելով խնամակալութիւն նշանակել տալու մասին, և պահանջում էր կնոջից, որ նա լուրջ կերպով խօսի եղբոր հետ նրա այդ տարօրինակ դիտաւորութեան մասին:

XXX

Տուն վերադառնալով և սեղանի վրայ քրոջ տոմսակը տեսնելով, Նեխիլուզովը իսկոյն և եթ գնաց նրա մօտ: Երեկոյ էր արդէն: Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը հանգստանում էր միւս սենեակում, այնպէս որ միայն քոյրը հանդիպեց Նեխիլուզովին: Նա սև մետաքսէ զգեստով էր ու կարմիր հանգոյց ունէր կրծքին և սև մագերը փուշ-փուշ էր ածել ու սանրել մօղայածի: Նա ակնհերձաբար աշխատում էր ջանէլ կերպարանք ստանալ իր հասակակից ամուսնուն պառաւ չերևալու համար: Եղբորը տեսնելով՝ նա վեր թռաւ բազմոցից ու արագ քայլերով դուրս եկաւ նրան ընդ առաջ, խշխշացնելով մետաքսէ չրջազգեստը: Նրանք համբուրուեցին և ժպտալով նայեցին միմեանց: Տեղի ունեցաւ հայեացքների այն խորհրդաւոր, խորիմաստ փոխանակութիւնը, որի մէջ ամեն ինչ ճշմարիտ էր, և սկսուեց բառերի փոխանակութիւն, որի մէջ արդէն չը կար նոյն ճշմարտութիւնը: Նրանք չէին տեսնուել իրանց մօր մահից ի վեր:

—Դու հաստացել ու ջանէլացել ես,—ասաց Նեխիլուզովը: Քրոջ չրթուցները կուշ եկան ուրախութիւնից:

—Իսկ դու նիհարացել ես:

—Հապա ուր է Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը,—հարցրեց Նեխիլուզովը:

—Հանգստանում է: Գիշերը չի քնել:

Շատ բան կար այդտեղ ասելու, բայց բառերը ոչինչ չասացին, իսկ հայեացքները ասացին, որ այն, ինչ որ պէտք էր ասել, չասուեց:

—Ես եկայ քո մօտ:

—Հա, գիտեմ: Ես տանից դուրս եմ եկել: Շատ մեծ է ինձ համար, միայնակ եմ զգում ինձ այնտեղ ու սիրտս տխրում է:

ինձ այնտեղի բաներից ոչինչ պէտք չի, բոլորը ինչ կայ չը կայ վեր առ քեզ:

—Հա, Ագրաֆենա Պետրօֆնան ասաց ինձ: Ես գնացել էի այնտեղ: Շատ չնորհակալ եմ: Բայց...

Այդ միջոցին հիւրանոցի ծառան ներս բերեց թէյի արծաթէ սարքը:

Նրանք լուռ մնացին, մինչ ծառան դարսում էր թէյի սարքը: Նատալիա Իվանօֆնան գնաց նստեց սեղանի առջևի բաղկաթոռի վրայ ու թէյը գցեց առանց խօսելու: Լուռ էր նաև Նելիլիւզովը:

—Ես արդէն ամեն բան գիտեմ, Դմիտրիյ,—վճռաբար ասաց Նատալան, նայելով նրան:

—Շատ ուրախ եմ, որ գիտես:

—Բայց միթէ դու յոյս ունես ուղղել նրան՝ այնպիսի կեանք անցկացնելուց յետոյ,—ասաց Նատալիա Իվանօֆնան:

Նելիլիւզովը առանց կռթնելու, ուղիղ նստած էր փոքրիկ աթոռի վրայ և ուշադրութեամբ լսում էր քրոջը, աշխատելով լաւ հասկանալ նրա ասածը ու լաւ պատասխանել: Այն տրամադրութիւնը, որ զարթեցրել էր նրա մէջ Մասլովայի հետ ունեցած վերջին տեսակցութիւնը, դեռ շարունակում էր լցնել նրա հոգին անդորր բերկրութեամբ և բարեացակամութեամբ դէպի բոլոր մարդիկ:

—Ես ուզում եմ ուղղել ոչ թէ նրան, այլ ինձ,—պատասխանեց նա:

Նատալիա Իվանօֆնան հոգոց քաշեց:

—Դրա համար ուրիշ միջոցներ կան բացի ամուսնութիւնից:

—Իսկ իմ կարծիքով, այդ աւելի լաւ միջոց է. բացի դրանից, այդ ինձ կը մտցնի այն աշխարհը, ուր ես կարող եմ օգտակար լինել:

—Չեմ կարծում,—ասաց Նատալիա Իվանօֆնան,—որ դու կարողանաս այդպիսով բախտաւոր լինել:

—Հարցը իմ բախտաւորութեան մէջ չէ:

—Ի հարկէ. բայց նա էլ, եթէ սիրտ կայ կրծքումը, չի կարող բախտաւոր լինել... չի կարող նոյն իսկ ցանկանալ այդ բանը:

—Նա չի էլ ցանկանում:

—Հասկանում եմ, բայց կեանքը...

—Հը՞, կեանքը...

—Ուրիշ բան է պահանջում:

—Կեանքը ոչինչ չի պահանջում, բացի նրանից, որ մենք

անենք այն, ինչ որ պէտք է անել,—ասաց Նեխիլեղովը, նայելով նրա դեռ ևս գեղեցիկ, թէև աչքի ու բերանի շուրջը մանր խորշոմներով ծածկուած դէմքին։

—Չեմ հասկանում,—ասաց քոյրը, հոգոց քաշելով։

«Խեղճ քոյրիկս։ Ի՞նչքան փոխուել է»,—մտածում էր Նեխիլեղովը, մտաբերելով Նատաշային այնպէս, ինչպէս նա ամուսնանալուց առաջ էր, և զգալով նրա վերաբերմամբ մի տեսակ քնքոյշ զգացմունք, հիւսուած անթիւ մանկական յիշողութիւններից։

Այդ միջոցին սենեակը մտաւ, ինչպէս միշտ՝ լայն կուրծքը դուրս ցցած ու գլուխը բարձր պահելով, կակուղ ու թեթև քայլելով և ժպտալով, Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը, իր փայլուն սև միրուքով, ճաղատ զլխով ու ակնոցներով։

—Բարև ձեզ, բարև ձեզ,—ասաց նա, գիտակցաբար անբնական չեշտեր դնելով բառերի վրայ։

(Ամուսնութեան սկզբի ժամանակները փեսայ ու աներորդի աշխատում էին «դու»-ով խօսել, բայց այդ չը յաջողեց նրանց և նրանք շարունակեցին «դուք»-ով խօսել)։

Նրանք սղմեցին միմեանց ձեռք, և Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը թեթև կերպով ընկաւ բազկաթոռի վրայ։

—Հօ չեմ խանգարում ձեր խօսակցութիւնը։

—Ոչ, ես ոչ ոքից չեմ թագցնում ասածս ու արածս։

Հէնց որ Նեխիլեղովը տեսաւ այդ դէմքը, այդ մազոտ ձեռները և լսեց խօսելու այդ հովանաւորիչ ու անձնապատան հղանակը, հեզ տրամադրութիւնը իսկոյն չբացաւ։

—Հա, մենք խօսում էինք սրա դիտաւորութեան մասին, —ասաց Նատալիա Իվանովնան—Թէյ ածեմ քեզ համար, —աւելացրեց նա, բռնելով թէյամանի կոթից։

—Այո, խնդրեմ. ի՞նչ դիտաւորութեան մասին էիք խօսում։

—Ուզում եմ Սիբիր գնալ կալանաւորների այն խմբի հետ, որի մէջ գտնուում է մի կին, որի առաջ ես ինձ մեղաւոր եմ համարում,—ասաց Նեխիլեղովը։

—Իմ լսածովս, դուք մտադիր էք ոչ միայն ուղեկցել, այլ և աւելի։

—Այո, ամուսնանալ, եթէ միայն նա համաձայնի։

—Այդպէս։ Բայց եթէ ձեզ անախորժ չէ, բացատրեցէք ինձ ձեր շարժառիթները։ Ինձ համար նրանք անհասկանալի են։

—Շարժառիթներս այն են, որ այդ կինը... որ նրա առաջին քայլերը անառակութեան շաւիղում...—Նեխիլեղովը բարկացաւ ինքն իր վրայ, որ չէր կարողանում գտնել պէտք եղած

խօսքերը.—Շարժառիթներս այն են, որ մեղաւորը ես եմ, իսկ նա է պատժուել:

—Եթէ նրան պատժել են, ուրեմն, հաւանականօրէն, նա անմեղ է:

—Նա կատարելապէս անմեղ է:

Եւ Նեխլիւզովը անտեղի յուզմունքով պատմեց ամբողջ գործը:

—Այո, նախագահողը սխալուել է և երզուեալ ատենակալները առանց լաւ մտածելու են պատասխանել: Բայց այդպիսի դէպքերի համար սենատ կայ:

—Սենատը մերժեց:

—Իսկ եթէ սենատը մերժել է, կը նշանակի բեկանման հիմնական առիթներ չեն եղել,—ասաց Իգնատիյ Նիկիֆօրովիչը, ակներևաբար այն յայտնի համոզմունքը դաւանելով, թէ ճշմարտութիւնը դատախօսութեան արդիւնքն է:—Սենատը չի կարող քննել գործը ըստ էութեան: Իսկ եթէ յիշուի դատարանը սխալուել է, պէտք է խնդիրք տալ Բարձրագոյն անունով:

—Խնդիրք տուել ենք, բայց ոչ մի հաւանականութիւն չը կայ, որ յաջողութիւն ունենանք: Տեղեկութիւն կը հարցնեն մինիստրութիւնից, մինիստրութիւնը կը հարցնի սենատից, սենատն էլ կը կրկնի իր վճիռը: Եւ, ինչպէս միշտ, անմեղը պատժի կ'ենթարկուի:

—Նախ, մինիստրութիւնը հարց չի տայ սենատին,—ներողամիտ ժպիտով ասաց Իգնատիյ Նիկիֆօրովիչը,—այլ դատարանից կը պահանջի իսկական գործը և, եթէ սխալ գտնի, իր կարծիքը կը յայտնի այդ իմաստով, իսկ երկրորդը, անմեղները երբէք չեն պատժուում, կամ պատժուում են միմիայն չափազանց բացառիկ դէպքերում: Պատժուում են մեղաւորները,—առանց շտապելու և ինքնագոհ ժպիտով ասում էր Իգնատիյ Նիկիֆօրովիչը:

—Իսկ ես հակառակ համոզմունքն եմ կայացրել,—ասաց Նեխլիւզովը չարանալով փեսայի դէմ,—ես այն համոզմունքն եմ կայացրել, որ դատարանների դատապարտածների կէսից աւելին անմեղ է լինում:

—Ի՞նչպէս թէ անմեղ:

—Անմեղ՝ բառի բուն նշանակութեամբ, ինչպէս անմեղ է այդ կինը թունաւորութեան գործում: Ինչպէս անմեղ է բանտում բռնուած մի գիւղացի, որի հետ ես ծանօթացայ, սպանութեան գործում: Ինչպէս անմեղ են նոյնպէս բանտում բռնուած մայր ու որդի, որոնց քիչ էր մնում դատապարտէին հրկիզութեան համար, որ ինքը տանտէրն է արել:

—Ի հարկէ, խօսք չը կայ, միշտ եղել են և կը լինեն դա-

տական սխալմունքներ: Մարդկային հաստատութիւնը չի կարող կատարեալ լինել:

—Ես պի գրանից ահագին թուով բանտարկեալներ կան, որոնք անմեղ են, որովհետև, որոշ միջավայրում կրթուած լինելով, յանցանք չեն համարում իրանց արածները:

—Ներեցէք, այդ անարդար բան էք ասում, ամեն մի գող գիտի, որ գողութիւնը լաւ բան չէ և որ չը պէտք է գողութիւն անել, գիտի, որ գողութիւնը անբարոյական բան է,—ասաց իգնատիյ Նիկիֆորովիչը, հանգիստ, անձնապատան ու միշտ միևնոյն՝ փաշը ինչ արհամարհական ժպիտով, որ սաստիկ զրգրուած էր Նելլիւզովին:

—Չէ, չը գիտի. նրան ասում են՝ մի գողանար, իսկ նա տեսնում է և գիտի, որ գործարանատէրերը գողանում են նրա աշխատանքը, կտրելով նրա վարձը, որ աստիճանաւորները շարունակ կողոպտում են նրան:

—Այդ ձեր ասածը հօ անիշխանականութիւն է,—հանգիստ կերպով բնորոշեց իգնատիյ Նիկիֆորովիչը աներորդու ասածները իմաստը:

—Ես չը գիտեմ թէ ինչ է, բայց ասում եմ այն, ինչ որ կայ,—շարունակեց Նելլիւզովը:—Նա գիտի, որ աստիճանաւորները կողոպտում են նրան: Գիտի, որ մենք, հողատէրերս, տիրում ենք հողին, որ պէտք է ընդհանուրին պատկանի, իսկ յետոյ երբ նա չոր ճիւղքեր է ժողովում իր վառարանը վառելու համար, մենք նրան բանտն ենք գցում և ուզում ենք հաւատացնել, որ նա գող է:

—Ձեմ հասկանում ձեր ասածը, իսկ որքան հասկանում եմ, համաձայն չեմ: Հողը չի կարող մէկն ու մէկի սեփականութիւնը չը լինել: Եթէ վերցնէք ու հողը բաժանէք ամենքի մէջ, —սկսեց իգնատիյ Նիկիֆորովիչը լիովին ու անկասկած հաւատացած լինելով, որ Նելլիւզովը սօցիալիստ է և որ սօցիալիստութեան պահանջները այն են, որ հողը հաւասար բաժանեն ամենքի մէջ, մինչդեռ այդ շատ յիմար միտք է և ինքը կարող է հեշտութեամբ հերքել այդ միտքը,—եթէ դուք այսօր բռնէք բաժանէք հողը ամենքի մէջ, վաղը դարձեալ նա կ'անցնի աւելի աշխատասէրների ու ընդունակների ձեռքը...

—Ոչ ոք չի առաջարկում հողը հաւասար բաժանել: Հողը չը պէտք է ոչ դրի սեփականութիւն լինի, չը պէտք է առուծախսի կամ փոխաւորութեան առարկայ լինի:

—Սեփականութեան իրաւունքը բնածին է մարդու: Առանց սեփականութեան իրաւունքի ոչ ոք ցանկութիւն չի ունենայ հողը մշակելու: Ոչնչացրէք սեփականութեան իրաւունքը

և մենք նորից կ'ընկնենք վայրենի վիճակի մէջ,—հեղինակաբար արտասանեց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը։

—Ընդհակառակը, միայն այն ժամանակ հողը այնպէս անմշակ չի մնայ, ինչպէս այժմ։

—Լսեցէք, Դմիտրիյ Իվանովիչ, չէ որ այդ կատարեալ անմտութիւն է։ Միթէ կարելի է մեր ժամանակ ոչնչացնել հողատիրութեան իրաւունքը։ Ես գիտեմ, այդ էլը դուք վաղուց էք քշում։ Բայց թոյլ տուէք ինձ ուղղակի ասել ձեզ...—Եւ Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը գունատուեց, ու ձայնը դողաց. ականերն էր, որ այդ հարցը շատ մօտ էր նրա սրտին։—Ես ձեզ խորհուրդ կը տայի լաւ կշռադատել այդ հարցը, նախ քան նրա գործնական լուծման ձեռնարկելը։

—Դուք խօսում էք իմ անձնական գործերի մասին։

—Այո։ Ես կարծում եմ, մենք բոլորս դրուած ենք որոշ պայմանների մէջ և պէտք է կատարենք այն պարտականութիւնները, որոնք բղխում են այդ դրութիւնից, պէտք է պահպանենք կենցաղավարութեան այն պայմանները, որոնց մէջ մենք ծնուել ենք, որ ժառանգել ենք մեր նախորդ սերունդներից և որ պէտք է կտակենք մեր յաջորդ սերունդներին։

—Ես իմ պարտականութիւնն եմ համարում...

—Ներեցէք,—չարունակեց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը, թոյլ չը տալով ընդհատել իր խօսքը։—Ես ինձ ու իմ երեխաների համար չեմ խօսում, իմ երեխաների վիճակը ապահովուած է, և ես այնքան եմ վատատկում, որ մենք սպրում ենք—յոյս ունեմ, երեխաներս էլ կ'ապրեն—առանց կարօտութեան, ուստի և իմ բողոքը ձեռք թոյլ տուէք ասել, ոչ լիովին կշռադատուած վարմունքների դէմ չի բղխում անձնական շահի տեսակէտից, այլ ես ուղղակի սկզբունքով չեմ կարողանում համաձայնել ձեզ հետ։ Եւ խորհուրդ կը տայի ձեզ աւելի ևս մտածել, աւելի ևս կարգալ...

—Խնդրեմ թոյլ տաք, որ ես ինքս վճռեմ իմ գործերը և ինքս դատեմ, թէ ինչ պէտք է կարգամ ու ինչ չը պէտք է կարգամ,—գունատուելով, ասաց Նեխիլեզովը և զգալով, որ ձեռքերը սկսում են սառել և ինքը այլ ևս անկարող կը լինի զսպել իրան, լռեց ու սկսեց թէյ խմել։

XXXI

—Երեխաներն ինչպէս են,—հարցրեց Նեխիլեզովը քրոջից, մի քիչ հանգստանալուց յետոյ։

Քոյրը պատմեց երեխաների մասին, թէ նրանք մնացել են

տատի մօտ, և սաստիկ ուրախանալով, որ եղբօր ու ամուսնու վէճը վերջացաւ, սկսեց պատմել, թէ ինչպէս իր երեխաները ճանապարհորդութիւն են խաղում, իսկ և իսկ այնպէս, ինչպէս նա, Դմիտրին, փոքր ժամանակը խաղում էր իր երեք տիկնիկներին, սև արարի ու ֆրանսուհի կոշուղ տիկնիկի հետ:

— Միթէ յիշում ես, — ասաց Նեխլիւզովը ժպտալով:

— Եւ երևակայիր, նրանք իսկ և իսկ քեզ պէս են խաղալում:

Անխտորժ խօսակցութիւնը վերջացաւ: Նատաշան հանգըստացաւ, բայց չէր ուզում ամուսնու մօտ խօսել այն բանի մասին, որ հասկանալի էր միայն եղբօր համար, ուստի, ընդհանուր խօսակցութիւն սկսելու համար, խօսք բաց արեց պետերբուրգեան նորութեան մասին, մենամարտութեան մէջ սպանուած միամօր զաւակ Կամենսկիյի մօր վշտի մասին:

Իգնատիյ Նիկիֆօրովիչը իր դժգոհութիւնը յայտնեց այն օրէնքի դէմ, որով մենամարտութեան միջոցին կատարուած սպանութիւնը դուրս է հանւում ընդհանուր եղեռնագործութիւնների շարքից:

Նեխլիւզովը առարկեց նրա այդ նկատողութեանը, և դարձեալ նոյն նիւթի մասին վէճ սկսուեց, որի ժամանակ ամեն ինչ թերատ էր ասուում, ու խօսակիցները ինչպէս հարկն է չարտայայտեցին իրանց միտքը, այլ երկուսն էլ միայն իրանց՝ միմեանց փոխադարձաբար դատապարտող համոզմունքներով:

Իգնատիյ Նիկիֆօրովիչը զգում էր, որ Նեխլիւզովը դատապարտում է նրան, արհամարհելով նրա ամբողջ գործունէութիւնը, և նա ուզում էր ցոյց տալ Նեխլիւզովին, որ նրա դատողութիւնները միանգամայն անարդար են: Իսկ Նեխլիւզովը, բացի այն, որ զայրանում էր, թէ ինչու է փեսան խառնւում իր հողային գործերի մէջ (սրտի խորքում նա զգում էր, որ փեսան ու քոյրը և նրանց երեխաները, իբր նրա ժառանգները, իրաւունք ունեն խառնուելու այդ հարցում), սաստիկ վրդովւում էր այն բանից, որ այդ սահմանափակ մարդը կատարեալ հաւատարմութեամբ ու հանգստութեամբ շարունակում էր կանոնաւոր ու օրինաւոր համարել այն բանը, որ այժմ անկասկածօրէն անմիտ էր թւում Նեխլիւզովին: Այդ ինքնավստահութիւնը գրգռում էր Նեխլիւզովին:

— Ի՞նչ կարող էր անել դատարանը, — հարցրեց Նեխլիւզովը:

— Մենամարտողներից մէկին, ինչպէս սովորական մարդասպանի, կը դատապարտէր տաժանակիր աշխատանքների:

Նեխլիւզովի ձեռները դարձեալ սառեցին, ու նա սկսեց տաք-տաք խօսել:

— Շատ լաւ, ինչ դուրս կը գար զրանից։

— Արդարութիւն։

— Կարծես թէ արդարութիւնն է դատարանի գործունէութեան նպատակը, — ասաց Նեխիլեզովը։

— Հապա ի՞նչ է դատարանի նպատակը։

— Դատակարգային շահերի պաշտպանութիւնը։ Դատարանը, իմ կարծիքով, միմիայն մի միջոց է պահպանելու համար իրերի այն կարգը, որ ձեռնտու է մեր դատակարգին։

— Այդ բոլորովին նոր հայեացք է, — հանգիստ ժպիտով ասաց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը։ — Սովորաբար մի փոքր ուրիշ նշանակութիւն են վերագրում դատարանին։

— Տեսականօրէն և ոչ թէ գործնականապէս, ինչպէս ես տեսայ ու համոզուեցի, Դատարանի նպատակն է միմիայն պահպանել հասարակութիւնը իր ներկայ վիճակում և այդ բանի համար հալածել ու պատժել թէ նրանց, որոնք բարձր են ընդհանուր մակերևոյթից և ուզում են բարձրացնել նրան, և թէ նրանց, որոնք ցած են այդ մակերևոյթից։

— Չեմ կարող համաձայնել, նախ և առաջ, այն մտքի հետ, թէ յանցաւորները պատժի են ենթարկւում այն պատճառով, որ բարձր են միջին մակերևոյթից։ Մեծ մասամբ զրանք հասարակութեան թափթփուքներն են, նոյնքան փչացած, թէպէտ փոքր ինչ ուրիշ կերպ, որքան և այն յանցաւոր տիպերը, որոնց դուք միջին մակերևոյթից ցած էք համարում։

— Ես գիտեմ այնպիսիներին, որոնք անհամեմատ բարձր են, քան իրանց դատաւորները։

Բայց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը, այնպիսի մարդու սովորութեամբ, որի խօսքը չեն ընդհատում երբէք, չէր լսում Նեխիլեզովի ասածը և, զրանով առանձնապէս գրգռելով Նեխիլեզովին, շարունակում էր խօսել միաժամանակ Նեխիլեզովի հետ։

— Չեմ կարող համաձայնել նաև այն մտքի հետ, թէ դատարանի նպատակն է պահպանել իրերի ներկայ կարգը։ Դատարանը իր յատուկ նպատակներն ունի, այն է կամ ուղղել...

— Լաւ են ուղղում բանտերում, — վրայ բերեց Նեխիլեզովը։

— Կամ դուրս գցել, — յամառութեամբ շարունակում էր Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը, — փչացածներին և այն գաղանաւորներն, որոնք վտանգ են սպառնում հասարակութեան գոյութեանը։

— Բանն էլ հէնց այն է, XII

է անում, ոչ միւսը։ Հասարակ
անելու։

էր Մասլովան, պէտք է երկաթու-
որհ ընկնէր ժամի 3-ին, ուստի Նեխ-
իլը գնալ 12-ից առաջ, որպէս զի այն-

—Ի՞նչպէս թէ չունի: Չեմ հասկանում,—դռով ժպտալով հարցրեց Իգնատի Նիկիֆորովիչը:

—Ուզում եմ ասել, որ իսկապէս կան միմիայն երկու բանական պատիժներ, այն, որոնք գործ էին դրում հնումը, — մարմնական պատիժ ու մահապարտութիւն, — բայց որոնք, բարքերի մեղմացման չնորհիւ, հետզհետէ աւելի ու աւելի դուրս են գալիս գործածութիւնից, — ասաց Նեխլիւզովը:

—Ահա այդ և նոր բան է, և զարմանալի է լսել ձեզանից:

—Այո, բանական բան է ցաւ պատճառել մարդուն, որ պէս զի նա այլ ևս չանի այն, ինչի համար որ ցաւ պատճառեցին նրան, և բոլորովին բանական է՝ գլխատել հասարակութեան վնասակար, վտանգաւոր անդամին։ Այդ երկու պատիժներն էլ բանական իմաստ ունենւոյ Բայց ինչ իմաստ ունի պարապութեան ու վատ օրինակի չնորհիւ փշաջած մարդուն փակել բանտում, ապահովում ռ պարտադիր պարապութեան պայմաններում և ամենափշաջած մարդկանց ընկերութեան մէջ, կամ թէ, չը գիտեմ ինչու, պետական հաշուով տանել նրանց—ամեն մէկը 500 ռուբլուց աւելի է նստում—Տուլայի նահանգից Իրկուտսկի նահանգը, կամ Կուրսկի նահանգից...

—Եւ սակայն մարդիկ վախճնում են պետական հաշուով կատարուող ճանապարհորդութիւնից, և եթէ այդ ճանապարհորդութիւններն ու բանտերը չը լինէին, մենք այժմ այսպէս մեզ համար հանգիստ նստած չէինք խօսի այստեղ:

—Այդ բանտերը չեն կարող մեզ ապահովել վտազներից, որովհետև կալանաւորները անվերջ չեն մնում այնտեղ, նրանց բաց են թողնում: Ընդհակառակը, այդ հիմնարկութիւններում այդ մարդկանց հասցնում են արատաւորութեան ու անառակութեան ծայրայեղ աստիճանին, այսինքն, սաստկացնում են վտանգը:

—Դուք ուզում էք ասել, թէ պէտք է կատարելագործել
բանտային սիստեմը:

—Կատարելագործել անկարելի է: Կատարելագործումը բանտերը աւելի փող կը նստէին, քան այն, որ ծախսուում է ժողովրդական կրթութեան վրայ, և մի նոր ծանրութիւն կը լինէին նոյն ժողովրդի վրէժն:

—Բայց բանտային սիստեմի պահպանութիւնները չեն կարող ամենեւեւ շնչադնել զատարանի նշանակութիւնը,— դարձեալ

—Մենամարտողներից մէկը՝ ականջ դնելու՝ շարունակում
սպանի, կը դատապարտէր տաժան.

Ներսիս Դավիթ ձեռները դարձնալ շուրժիչները, — ասում էր
տաք-տաք խօսել.

— Ուրեմն, ձեր ասելով, պէտք է սպանել յանցաւորներին, կամ, ինչպէս առաջարկում էր մի պետական գործիչ, հանել նրանց աչքերը, — ասաց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը յաղթական կերպով ժպտալով:

— Այո, այդ անգուց ըստ կը լինէր, բայց նպատակայարմար կը լինէր: Իսկ այն, ինչ որ այժմ անուում է, թէ անգուց է և թէ աննպատակայարմար:

— Իսկ ես մասնակցում եմ այդ բանին — ասաց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը գունատուելով:

— Այդ ձեր գործն է: Բայց ես չեմ հասկանում այդ:

— Ես կարծում եմ, որ դուք շատ բան չէք հասկանում, — ասաց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը դողդոջուն ձայնով:

— Մի անգամ ես տեսայ դատարանում, թէ ինչպէս դատախազի օգնականը իր բոլոր ոյժերով աշխատում էր մեղադրել տալ մի թշուառ տղայի, որ ամեն մի չը խեղաթիւրուած մարդու մէջ կարող էր միմիայն կարեկցութիւն զարթեցնել...

— Ես չէի ծառայի, եթէ այդ կարծիքին լինէի, — ասաց Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը ու վեր կացաւ տեղիցը:

Նեխլիւզովը մի առանձին փայլ տեսաւ փեսայի ակնոցների տակ, «Մի՞թէ արցունք է այդ», մտածեց Նեխլիւզովը: Եւ յիշաւ, վիրաւորուած ինքնասիրութեան արցունքներ էին այդ: Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը, մօտենալով պատուհանին ու հազալով հանեց թաշկինակը ու սկսեց սրբել ակնոցները և յետոյ, հանելով ակնոցները, սրբեց նաև աչքերը: Վերադառնալով իր տեղը՝ Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը սկսեց ծխել ու այլ ևս ոչինչ չասաց: Նեխլիւզովը կոկիծ ու ամօթ էր զգում, որ այդ աստիճան վըշտացրեց փեսային ու քրոջը, մանաւանդ որ վաղը գնալու էր ու այլ ևս չէր տեսնուելու նրանց հետ: Այլալուած դրութեամբ նա մնաց բարև արեց նրանց հետ ու գնաց տուն:

«Շատ կարելի է, որ առածս ճիշտ էր, — գոնէ նա ոչինչ չառարկեց ինձ: Բայց այդպէս չը պէտք էր ասել: Կը նշանակի շատ քիչ եմ փոխուել ես, որ կարողացայ այդքան գրաւուել չար զգայմունքով և այդպէս վիրաւորել նրան ու վշտացնել խեղճ Նատաշային», մտածում էր նա:

XXXII

Այն խումբը, որի մէջն էր Մասլովան, պէտք է երկաթուղու կայարանից ճանապարհ ընկնէր ժամի 3-ին, ուստի Նեխլիւզովը վճռել էր բանտը գնալ 12-ից առաջ, որպէս զի այն-

տեղ լինէր այն ժամանակ, երբ խումբը դուրս էր գալու, և կալանաւորների հետ միասին գնար կայարանը:

Բաներն ու թղթերը դարսելիս, Նեխլիւզովը կանգ առաւ իր յիշատակարանի վրայ, կարդաց մի քանի տեղ և այն, ինչ որ գրել էր վերջին անգամը: Վերջին անգամը՝ Պետերբուրգ գնալուց առաջ նա գրել էր հետեւեալը. «Կատիւշան չի ուզում, որ ես դոճաբերութիւն անեմ, այլ ինքն է ուզում անել: Նա յաղթեց, ես էլ յաղթեցի: Նա ուրախացնում է ինձ՝ այն ներքին փոփոխութեամբ, որ, թւում է ինձ, — վախենում եմ հաւատալ, — կատարում է նրա մէջ: Վախենում եմ հաւատալ, բայց ինձ թւում է, թէ նա վերակենդանանում է»: Նոյն երեսում, այդ կտորից յետոյ, գրուած էր. «Շատ ծանր և շատ բերկրաւից զգացմունքներ զգացի: Իմացայ, որ նա լաւ չի պահել իրան հիւանդանոցում: Եւ յանկարծ սիրտս սարսափելի կսկծաց: Չէի կարող կարծել, թէ սիրտս այդքան կը կսկծայ նրա համար: Զգուանքով ու ատելութեամբ խօսեցի նրա հետ և յետոյ յանկարծ յիշեցի ինձ, յիշեցի այն, թէ քանի-քանի անգամ ես ինքս մեղաւոր եմ եղել և նոյն իսկ այժմ, թէպէտ և միայն մտքումս, մեղաւոր եմ լինում այն բանում, որի համար ատում էի նրան, և յանկարծ միևնոյն ժամանակ և՛ զգուանք զգացի դէպի ինքս ինձ, և՛ խղճահարութիւն նրա վերաբերմամբ, ու քաղցր տրամադրութիւն եկաւ վրաս: Ո՛րքան բարի կը լինէինք մենք, եթէ կարողանայինք միշտ ժամանակին տեսնել դերանը մեր աչքում»: Այդ օրը նա գրել էր. «Գնացել էի Կատիւշայի մօտ և հէնց այն պատճառով, որ գոհ էի ինձանից, բարի չէի, չար էի նրա վերաբերմամբ, և դուրս եկայ բանտից ծանր զգացմունքով: Է՛հ, ի՞նչ արած: Վաղուանից նոր կեանք է սկսուելու: Մնաս բարև իմ հին կեանք, մնաս բարև ընդ միշտ: Շատ տպաւորութիւններ է հաւաքուել մէջս, բայց դեռ չեմ կարողանում բոլորը ի մի վերածել»:

Միւս առաւօտը որ զարթնեց, առաջին բանը, որ զգաց Նեխլիւզովը, զղջումն էր իր ու փեսայի մէջ պատահածի առիթով:

«Այսպէս չի կարելի բաժանուել, — մտածեց նա, — պէտք է գնալ նրանց մօտ և ուղղել երէկուայ արածս»:

Բայց, նայելով ժամացոյցին, տեսաւ, որ այլ ևս ժամանակ չի մնացել ու պէտք է շտապել խմբի դուրս գալուն հասնելու համար: Վաղ-վաղ կապելով բաները և ուղարկելով կայարանը դռնապանի ու ֆեդոսեայի ամուսին Տարասի հետ, որ հետը գնալու էր Սիրիբի, Նեխլիւզովը վարձեց տոաջին պատահած

կառապանին ու գնաց բանտը: Պատային գնացքը, որով գնալու էր Նիսիւիւօվը, դուրս էր գալու կալանաւորներին գնացքից երկու ժամ յետոյ, ուստի նա հաշիւները վերջնականապէս մաքրեց համարներում, չուզելով այլ ևս վերադառնալ այնտեղ:

Յուլիսեան ծանր չորեր էր անում: Փողոցների ու տների քարերը և կոտորների երկաթէ ծածկերը, որո՞ք չէին հովացել տօթային դիշերուայ ընթացքում, իրանց տաքութիւնը հաղորդում էին ջերմ, անշարժ օդին: Քամի չը կար, իսկ երբ բարձրանում էր, փոշիով լիքը ու իւղային ներկի գարշահոտութեամբ տոգորուած տաք օդ էր բերում հետը: Մարդ քիչ կար փողոցներումը. եղածներն էլ աշխատում էին տների շուրջովը գնալ: Միայն արևից սևացած տրեխաւոր սալայատակող գիւղացիներն էին, որ փողոցների մէջտեղում նստած խճաքարեր էին խրում տաքացած աւաղի մէջ ու մուրճերով պնդացնում, մէկ էլ մտայն փողոցային ոտտրկանները, որոնք, իրանց անթափ կիտէլներով ու ռէփօլէրների նարնջագոյն դերձաններով, փողոցների մէջտեղում կանգնած տխուր-տխուր փոխում էին ոտները, և արևի կողմից վարագուրուած ձիաքարչները, որոնք զրնգզրնգացնելով անց ու դարձ էին անում փողոցներում և որոնց ձիերի ալանջները դուրս էին ցցուած սպիտակ գլխանոցների ծակերի միջից:

Երբ Նիսիւիւօվը մօտեցաւ բանտին, կալանաւորների խումբը դեռ չէր դուրս եկել և բանտում դեռ շարունակուում էր ուղարկուող կալանաւորների յանձնումը և ընդունելութիւնը, որ սկսուել էր առաւօտուայ ժամի 4-ից: Ուղարկուող խմբի մէջ կային 623 տղամարդիկ և 64 կանայք. պէտք էր բոլորին ստուգել ցուցակների համաձայն, ջոկել հիւանդներին ու թոյլերին և յանձնել ուղեկցող պահապաններին: Նոր բանտապետը իր երկու օգնականներով, բժիշկը, ֆէլդշերը, ուղեկցող պահակախմբի օֆիցէրը և գրագիրը, նստած բակում պատատակի շուրջում դրուած սեղանի մօտ, որի վրայ դարձած էին թղթեր ու գրելու պարագաներ, մէկ-մէկ կանչում էին անունէանուն և դնում, հարց ու փորձի ենթարկում ու ցուցակագրում կալանաւորներին:

Սեղանի կէսի վրայ արդէն ընկնում էին արևի չողքերը: Սկսում էր սաստիկ շոք անել և մարդու շունչ կտրւում էր օդի անշարժութիւնից և մօտում խմբուած կալանաւորների շնչառութիւնից:

— Ի՞նչ է, վերջ չի՞ լինելու, — պապիրոսի ծուխը ներս ծծելով ասում էր բարձրահասակ, հաստիկ, կարմրերես, վեր քաշած ուսերով ու կարճիկ ձեռներով պահապանապետ օֆիցէրը,

որ շարունակ ծխում էր ու ծուխը դուրս թողնում բևեռների միջով, որոնք բոլորովին ծածկում էին բերանը։—Հողիներս հասնելն Ուրտեղից էր այդքան հաւաքել դրանց։ Շատ կայ դեռ Գրազիշու նայեց ցուցակին։

—Դեռ քսան չորս հողի տղամարդ է մնացել, բացի կանանցից։

—Դէ ինչ էք կանգնել, մօտեցէք,—գոռաց օֆիցէրը դեռ չը ստուգուած կալանաւորների վրայ, որոնք հուպ էին եկել իրար։

Երեք ժամից աւելի կը լինէր, որ կալանաւորները այդպէս շարէշար կանգնած սպասում էին հերթին, այն էլ ոչ թէ ստուերում, այլ արևում։

Այդ տեղի էր ունենում բանտի բակում, իսկ դրանք, դարպասի մօտ կանգնած էր ինչպէս միշտ, մի պահապան զինուոր, հրացանը ձեռքին, և բացի այդ՝ մօտ քսան սայլեր կալանաւորների բաների ու թոյլերի համար, իսկ անկիւնի մօտ խմբուած էին կալանաւորների ազգականները ու բարեկամները, որոնք սպասում էին նրանց դուրս գալուն, որ տեսնեն Սիբիր ուղարկուողներին և, եթէ կարելի լինի, խօսեն հետները ու տան հետները բերած բան ու մանր։ Նեխիլեգօվն էլ գնաց միացաւ այդ խմբին։

Նա մնաց այդտեղ կանգնած մօտ մի ժամ։ Մի ժամից յետոյ դարպասի յետից լսուեց շղթաների շաշիւն, ոտների թրփ-թրփոց, իշխանական ձայներ և մեծ բազմութեան հազոց ու ցած խօսակցութիւն։ Այդպէս տեսց մօտ հինգ բողբ, որոնց ընթացքում դռնակով ներս ու դուրս էին անում վերակացուները, վերջապէս, լսուեց օֆիցէրի հրամանը։

Դարպասը դդգդալով բացուեց, շղթաների զրնգոցը սկսեց աւելի պարզ լսուել, սպիտակ կիտէյներ հագած ուղեկցող զինուորները, հրացանները ձեռքերին, դուրս եկան փողոց և, ակներևաբար կատարելով մի լաւ ծանօթ ու սովորական բան, շարուեցին դարպասի առաջը, կանոնաւոր ու ընդարձակ շրջան կազմելով։ Երբ որ նրանք տեղաւորուեցին, կրկին լսուեց օֆիցէրի հրամանը, և սկսեցին զոյգ-զոյգ դուրս գալ կալանաւորները, ածիլած գլուխներին դրած թասակներով, շալակները գցած տոպրակներով, քաշ տալով շղթայուած ոտները ու ձօձելով ազատ ձեռները, մինչդեռ միւս ձեռքով պահում էին շալակած տոպրակները։ Առաջ դուրս եկան տաժանապարտ տղամարդիկ, բոլորն էլ միակերպ մոխրագոյն անդրալարտիքներով ու խալաթներով, որոնց մէջքերին կարած էր ասած կտոր։ Բոլորն էլ—ծեր ու ջահէլ, նիհար ու գէր, գունատ, կարմրերես ու սև, բեխաւոր, միբուքաւոր ու սնամիրուք, ոռու,

Թուրք, հրէայ—գուրս էին գալիս, շղթաները զընգացնելով ու ժիր կերպով ճօճելով ձեռները, կարծես պատրաստուելով գնալ ուր որ շատ հեռու տեղ, բայց, 10 քայլ անելուց յետոյ, կանգ էին առնում ու խոնարհ կերպով չորս-չորս շարոււմ իրար յետեից, Նրանց յետեից, անընդմիջաբար, գուրս թափուեցին նոյնպէս ածիլուած և նոյնպիսի հագուստով տղամարդիկ, բայց առանց ոտնաշղթայի, այլ միայն ձեռնաշղթայով իրար կապած կռններով։ Դրանք աքսորականներն էին։ Նրանք էլ ժիր-ժիր գուրս էին գալիս, կանգ էին առնում ու նոյնպէս չորս-չորս շարոււմ իրար յետեից, Այնուհետև գուրս եկան հասարակական վճիռներով աքսորուածները։ Յետոյ՝ կանայք, նոյնպէս կարգով, նախ՝ տաժանապարտները բանտային մոխրագոյն բաճկոններով ու գլխաշորերով, յետոյ՝ աքսորականներն ու յօժարակամ գնացողները իրանց քաղաքային կամ գիւղական հագուստներով։ Կանանցից մի քանիսը բաճկոնների փէշի մէջ գրկած ունէին ծծկեր երեխաներ։

Կանանց հետ ոտքով գնում էին նաև երեխաներ՝ տղաներ ու աղջիկներ։ Այդ երեխաները, ինչպէս քուռակները ձիերի ջուկերում, սղմում էին կալանաւորուհիների արանքներին։ Տղամարդիկ կանգնում էին լուռ, միայն երեւմուտքի հազարով կամ ընդհատ նկատողութիւններ անելով, Իսկ կանանց մէջ լսում էր անլուռ զրոյց։ Նեխլիւգովին թուաց, թէ ինքը տեսաւ Մասլովային, երբ նա գուրս էր գալիս բանտից։ Բայց յետոյ նա կորաւ ուրիշների բաղմութեան մէջ, և Նեխլիւգովը տեսնում էր միմիայն մոխրագոյն, կարծես մարդկային, մանաւանդ կանացի կերպարանքից զրկուած արարածների մի ահագին խումբ, որոնք երեխաների հետ ու տղարկները շալակներին շարոււմ էին տղամարդկանց յետեին։

Չը նայելով, որ բոլոր կալանաւորներին հաշուել էին բանտի պատերի մէջ, այնուամենայնիւ ուղեկցող զինուորները սկըսեցին նորից հաշուել նրանց և նոր հաշիւը համեմատել առաջին հաշուի հետ։ Այդ ստուգումը երկար տևեց, մանաւանդ այն պատճառով, որ կալանաւորներից մի քանիսը չարժուում էին, փոխելով տեղերը, և զրանով խառնում էին զինուորների հաշիւը։ Զինուորները հայհոյում էին ու հրհրում խոնարհ կերպով, բայց զայրացած արտով հնազանդուող կալանաւորներին ու սկըսում էին նորից հաշուել։ Երբ որ բոլորին նորից հաշուեցին պրծան, օֆիցէրը ինչ որ հրաման տուեց, և բաղմութիւնը իրար անցաւ Թոյլ տղամարդիկը, կանայք ու երեխաները, միմեանցից առաջ անցնելով, դիմեցին դէպի սայլերը ու սկսեցին դարսել

նրանց վրայ տուգրականները ու յետոյ ինքններն էլ սկսեցին բարձրանալ նստել: Բարձրանում ու նստում էին ճուաջող ծծկեր երեխաներ գրկած կանայք, ուրախ ու տեղի համար իրար հետ կռուող երեխաներ և մոայլ ու վհատ կալանաւորներ:

Մի քանի կալանաւորներ, գլխարկները հանած, մօտեցան պահակամբի օֆիցէրին ու սկսեցին ինչ որ մի բան խնդրել նրանից: Ինչպէս յետոյ իմացաւ Նեխիլեղօվը, նրանք խնդրում էին, որ իրանց էլ թոյլ տան նստել սայլերի վրայ: Նեխիլեղօվը տեսնում էր, թէ ինչպէս օֆիցէրը լուռ, առանց խնդրողին նայելու, ծծում էր պապիրոսի ծուխը և ինչպէս յետոյ յանկարծ կարճիկ ձեռքը թափ տուեց շաքրից դուրս եկած ու իրան մօտեցած մի կալանաւորի վրայ և ինչպէս այդ կալանաւորը, հարուածի վախից ածիլած գլուխը ուսերի մէջ քաշելով, փախաւ նրա մօտից:

— Ես քեզ այնպէս աղնուական կը դարձնեմ, որ կեանքումդ չես մոռանալ: Ոտով էլ լաւ տեղ կը հասնես,—գոռաց օֆիցէրը:

Միայն մի օրօրուող երկարահասակ ծերունու, որ չղթայ ունէր ոտներին, օֆիցէրը թոյլ տուեց նստել սայլի վրայ, և Նեխիլեղօվը տեսաւ, թէ ինչպէս այդ ծերունին, հանելով իր տափակ թասակը, խաչակնքում էր երեսը, դիմելով դէպի սայլերը, և ինչպէս յետոյ երկար ժամանակ չէր կարողանում բարձրանալ սայլի վրայ չղթաների պատճառով, որոնք խանգարում էին բարձրացնել թոյլ, ծերունական, կաշկանդուած ոտը, և ինչպէս մի կին, որ արդէն նստել էր սայլի վրայ, օգնեց նրան, ձեռքիցը բռնելով ու վեր քաշելով:

Երբ որ բոլոր սայլերը բարձեցին տուգրակներով ու տուգրակների վրայ նստեցին նրանք, որոնց թոյլ էր տուած այդ, օֆիցէրը գլխարկը հանեց, թաշկինակով սրբեց ճակատը, ճաղատ գլուխը և հաստ ու կարմիր վիզը ու երեսը խաչակնքեց:

— Մ'արշ,—հրաման տուեց նա:

Զինուորները չրխկացրին հրացանները, կալանաւորները, գլխարկները հանելով,—ոմանք ձախ ձեռքով,—սկսեցին խաչ հանել երեսներին, ճանապարհ դնողները ինչ որ գոռացին, կալանաւորներն էլ ինչ որ գոռացին ի պատասխան, կանանց մէջ լաց ու կոծ բարձրացաւ և խուժըր, չրջապատուած սպիտակագգեստ զինուորներով, շարժուեց, փոշի բարձրացնելով չղթայակապ ոտներով: Առաջից գնում էին զինուորները, նրանց յետևից, ոտնաչղթաները զրնգացնելով, տաժանապարտները՝ չորս-չորս ամեն մի շարքում, յետոյ աքսորականները, յետոյ հասարակական վճիռներով աքսորուածները, որոնք երկ-

երկու, կապուած էին իրար ձեռնաշղթաներով, յետոյ կանայք: Ամենքից վերջը գնում էին տոպրակներով ու թոյլ կալանաւորներով լիքը սայլերը, որոնցից մէկի վրայ բարձր նստած էր մի շորում կոլտուած կին, որ շարունակ հեծկտում էր ու հեկեկում:

XXXIII

Յուզարկախումբը այնքան երկար էր, որ տոպրակներով ու թոյլերով լի սայլերը միայն այն ժամանակ շարժուեցին տեղից, երբ առաջին շարքերը արդէն ծածկուել էին տեսողութիւնից: Երբ սայլերը շարժուեցին, Նեխիլեղովը նստեց իրան սպասող կառքը ու հրամայեց կառապանին խմբից առաջ անցնել, ուղեւորով տեսնել՝ հօ ծանօթ կալանաւորներ չը կան սողամարդկանց մէջ և, բացի այդ, գտնել կանանց մէջ Մասլովային ու հարցնել թէ արդեօք ստացել է իրան ուղարկուած բաները: Սկսեց սաստիկ չոք անել: Քամի չը կար, և հազարաւոր ոտնների բարձրացրած փոշին ամբողջ ժամանակը կանգնած էր կալանաւորների վրայ, որոնք գնում էին փողոցի մէջտեղով: Կալանաւորները արագ քայլերով էին գնում, և Նեխիլեղովի վարձած կառքի հասարակաքայլ ձին միայն դանդաղօրէն էր առաջ անցնում նրանցից: Շարք առ շարք գնում էին տարօրինակ ու սարսափելի տեսքով անծանօթ էակներ, շարժելով իրանց հազարաւոր միակերպ հագնուած ոտները և քայլերին համաչափ թափահարելով ազատ ձեռքերը, կարծես իրանք իրանց խրախուսելու համար: Այնքան շատ էին նրանք, այնքան միակերպ էին նրանք և այնպիսի առանձնատեսակ ու տարօրինակ պայմանների մէջ էին դրուած, որ Նեխիլեղովին թւում էր, թէ մարդիկ չեն այդ, այլ ինչ որ առանձնատեսակ, սարսափելի արարածներ: Նրա այդ սպաւորութիւնը փառատուեց միայն նրանով, որ նա տաժանապարտների բազմութեան մէջ տեսաւ մարդասպան Ֆեօդօրովին և քստորականների մէջ՝ կօմիկ Օխօտինին ու մի թափառաշրջիկի, որ նոյնպէս դիմել էր նրա օգնութեան: Գրեթէ բոլոր կալանաւորները գլուխները ծռում էին ու աչքի պոչով նայում իրանցից առաջ անցնող կառքին ու նրա մէջ նստած պարոնին, որ ուշի ուշով դիտում էր նրանց: Ֆեօդօրովը գլուխը թափ տուեց դէպի վերև ի նշան այն բանի, որ ինքը ճանաչեց Նեխիլեղովին: Օխօտինը աչքով արեց: Բայց ոչ մէկը, ոչ միւսը չը բարեկցին, արգելուած համարելով գլուխ տալ: Հասնելով կանանց շարքերին, Նեխիլեղովը իսկոյն և եթ տեսաւ Մասլովային: Նա գնում էր կանանց երկրորդ շարքում: Շարքի

ծայրումը գնում էր մի կարմրատակած, կարճոտանի, սևաչեայ, անձոռնի կին, որ խալաթի փէշերը քշտել, խրել էր գօտիկի մէջ,—Սօրօշավկան էր այդ. նրա կողքին գնում էր մի յդի կին, որ հազիւ հազ էր քաշ տալիս ոտները, իսկ երրորդը՝ Մասլօվան էր։ Նա տոպրակ ունէր շալակին և նայում էր ուղիղ իր առջևը։ Դէմքը հանգիստ էր ու վճռական։ Նոյն շարքի չորրորդը կարճ խալաթ հագած ու գլխաշորը գեղջկուհիավարի կապած մի ջահէլ ու սիրուն կին էր, որ ժիր-ժիր գնում էր Մասլօվայի կողքին,—այդ էլ Ֆեդօսեան էր։ Նեխիլուդօվը իջաւ կապքից ու մօտեցաւ առաջ շարժուող կանանց, ուղեւով հարցնել Մասլօվայից, թէ արդեօք ստացել է բաները և թէ ի՞նչպէս է գտնւում իրան, բայց ուղեկցող պահակախմբի ունտէր-օֆիցէրը, որ այդ կողմիցն էր գնում, իսկոյն և եթ նկատեց նրան ու վաղէվազ եկաւ դէպի նա գոռալով.

—Պարոն, չի կարելի մօտենալ կալանաւորներին, արգելուած է։

Մօտենալով Նեխիլուդօվին ու ճանաչելով նրան (բանտում արդէն ամենքը ճանաչում էին նրան), ունտէր-օֆիցէրը մատնեւրը տարաւ դէպի գլխարկը ու, կանգ առնելով Նեխիլուդօվի կողքին, ասաց.

—Այժմ չի կարելի Կայարանում կարող էք, իսկ այստեղ թոյլ չի տրուում։ Յետ մի՛ ընկնէք, մնալ, —գոռաց նա կալանաւորներին վրայ, և ժիր-ժիր, չը նայելով չղքին, վազ տուեց իր տեղը իր նոր, պսպղան կօշիկներով։

Նեխիլուդօվը վերադարձաւ դէպի մայթը և պատուիրելով կառապանին հետեւել իրան՝ շարունակեց ճանապարհը ոտով, կալանաւորներին համահաւասար, կալանաւորների խումբը փողոցներով անցնելիս ամեն տեղ կարեկցութեամբ ու սարսափով խառն ուշադրութիւն էր դարձնում իր վրայ, Կապքով դընացողները դուրս էին մեկնում կապքերից և, քանի դեռ կարող էին տեսնել կալանաւորներին, աչքով հետևում էին նրանց։ Ոտով գնացողները կանգ էին առնում և զարմացած ու վախուժած նայում այդ սարսափելի տեսարանին։ Ոմանք մօտենում էին ու ողորմութիւն էին տալիս։ Ողորմութիւնը ընդունում էին ուղեկցող զինուորները։ Ոմանք, հիպնօզացածների նման, գնում էին խմբի յետևից, բայց յետոյ կանգ էին առնում և գլուխները թափ տալով՝ մնում էին ու միմիայն աչքերով հետևում խմբին։ Շատերը փողոցադռներից ու դարպասներից, միմեանց ձայն տալով, դուրս էին վազում ու պատուհաններից կախ ընկնում և անշարժ ու լուռ նայում էին այդ սարսափելի գնացքին։ Մի փողոցաբաժանքում խումբը խանդարեց անցնել

մի հարուստ կառքի Առջեւում նստած էր լպստած երեսով հաստաքամակ կառապանը, մէջքին երկու շաքք կոճակներ կարած, իսկ կառքի մէջ յետևի կողմում նստած էին մարդ ու կին. կինը, գունատ ու նիհար, բացգոյն գլխարկով ու վառգոյն հովանոցով, իսկ մարդը՝ ցիլինդրով ու բացգոյն չքեղ վերարկուով, նրանց առջևը նստած էին նրանց երեխաները,—զուգած-զարդարած ու ծաղկի նման թարմ մի փոքրիկ աղջիկ՝ բաց թողած շէկ մազերով, նոյնպէս վառգոյն հովանոցով, և մի ութ տարեկան տղայ՝ երկար ու բարակ վզով և դուրս ցցուած անրակներով, գլխին դրած՝ երկար ժապաւէններով զարդարած նաւաստիական գլխարկ. Հայրը բարկացած յանդիմանում էր կառապանին, որ նա չէր կարողացել ժամանակին կալանաւորների խմբի առաջիցը անցնել, իսկ մայրը զգուանքով պշում էր աչքերը ու կնճռում դէմքը, արևից ու փոշուց պատսպարուելով մետաքսէ հովանոցով, որ բոլորովին քաշել էր երեսին: Հաստաքամակ կառապանը բարկացած խոժոռուում էր, անարդար յանդիմանութիւններ լսելով պարոնից, որ ինքն էր հրամայել նրան տանել այդ փողոցով, և դժուարութեամբ էր կարողանում պահել գլխակապի ու վզի տակին փրփրակալած սևաթոյր նժոյգներին, որոնք իրանց կտրատում էին առաջ գնալու համար:

Փողոցապահ ոստիկանը ի բոլոր սրտէ ուզում էր ծառայութիւն մատուցանել հարուստ կառքի տիրոջը ու ճանապարհ տալ նրան, կանգնեցնելով կալանաւորներին, բայց զգում էր, որ այդ գնացքի մէջ ինչ որ մտայ հանդիսաւորութիւն կար, որ չէր կարելի խանդարել նոյն իսկ այդպիսի հարուստ պարոնի համար. Նա միայն ձեռքը ղրեց գլխարկի ճակատնոցին ի նշան իր յարգանքի դէպի հարստութիւնը և սկսեց խեթ-խեթ նայել կալանաւորների վրայ, կարծես խոստանալով յամենայն դէպս պաշտպանել նրանցից կառքի մէջ նստածներին: Այնպէս որ կառքը ստիպուած էր սպասել ամբողջ խմբի անցնելուն և առաջ շարժուեց միայն այն ժամանակ, երբ նրա կողքով դղբադոցով անցաւ վերջին սայլը վրան բարձած տոպրակներով ու նստած կալանաւորուհիներով, որոնց մէջից իստերիկաւոր կինը, որ արդէն հանգստանալու վրայ էր, տեսնելով հարուստ կառքը, սկսեց նորից հեկեկալ ու հեծկտալ: Միայն այդ ժամանակ կառապանը թեթեակի իրար տուեց սանձափոկերը, և սևաթոյր ու սրբնթաց նժոյգները, պայտերով զրնգացնելով փողոցի խճայտակը, տարան բէգինէ դողերի վրայ փափուկ երերուող կառքը դէպի ամարանոց, ուր գնում էին զուարճանա-

լու հարուստ պարոնը, իր կինը, աղջիկը ու բարակ վզով և ցցուած անրակներով տղան:

Ո՛չ հայրը, ոչ մայրը չը բացատրեցին ո՛չ աղջկան, ոչ տղային նրանց տեսածը: Այնպէս որ երեխաները իրանք պէտք է լուծէին այն հարցը, թէ ինչ նշանակութիւն ունէր այդ տեսարանը:

Աղջիկը, նկատի առնելով մօր դէմքի արտայայտութիւնը, հարցը այնպէս լուծեց, թէ դրանք ամենևին այնպիսի մարդիկ չէին, ինչպէս իր ծնողներն ու նրանց ծանօթները, թէ դրանք վատ մարդիկ էին, և թէ այդ պատճառով պէտք էր հէնց այնպէս վարուել նրանց հետ, ինչպէս որ վարուել էին: Ուստի և նա միայն սարսափ էր զգում և ուրախացաւ, երբ այլ ևս չէր տեսնում այդ մարդկանց:

Բայց երկար ու նիհար վզով տղան, որ, առանց աչքերը թարթելու ու հեռացնելու, նայում էր կալանաւորների գնացքին, հարցը ուրիշ կերպ լուծեց: Նա հաստատ ու անկասկած գիտէր, իմացած լինելով այդ բանը ուղղակի Աստուծուց, որ այդ մարդիկը բոլորովին նոյնպիսի էակներ էին, ինչպէս ինքը և առհասարակ բոլոր մարդիկ, և որ այդ պատճառով կը նշանակի ով որ վատ բան էր արել դրանց, այնպիսի բան, որ չը պէտք է անել, և նա խղճում էր նրանց և սարսափ էր զգում այն մարդկանցից, որոնք չղթայուած էին ու ածիլուած կամ նրանցից, որոնք չղթայել էին նրանց ու ածիլել նրանց գլուխը: Եւ այդ պատճառով տղայի չրթունքները քանի գնում, ուռչում էին, և նա ահագին ճիգ էր թափում, որ լաց չը լինի, կարծելով, թէ ամօթ է լալ այդպիսի դէպքերում:

XXXIV

Նեխիւղօւմը նոյնքան արագ քայլերով էր գնում, որքան և կալանաւորները, և նոյն իսկ թեթև հագնուած լինելով, թեթև վերարկու ունենալով, նա սարսափելի չոք էր զգում և, որ գլխաւորն է, խեղդում էր փոշուց ու փողոցներում կանգնած անշարժ տաք օդից: Մօտ քառորդ վերստ անցնելուց յետոյ՝ նա նստեց կառքը ու այդպէս շարունակեց ճանապարհը, բայց կառքի մէջ, փողոցի մէջտեղում, նրան աւելի ևս չոք էր թւում: Նա փորձեց զբաղեցնել իր միտքը իր ու փեսայի երէկուայ խօսակցութեամբ, բայց այժմ այդ հարցը այլ ևս նրան այնպէս չէր յուզում, ինչպէս առաւօտեան: Այդ մտահոգութիւնը այժմ սքողում էր կալանաւորների խմբի բանտից դուրս գալու և ոտով կայարան գնալու ազդած տպաւորութիւններով:

Իսկ որ գլխաւորն էր, չորք մարդու հոգի էր հանում: Յանկապատի մօտ, ծառերի ստուերում, երկու բէալիստ տղաներ, գլխարկները հանած, կանգնել էին իրանց առջևը չորքած պաղպաղակ ծախողի գլխին: Տղաներից մէկը արդէն մեծ ախորժանքով ծծում էր պաղպաղակ եղջիւրէ գդալից, իսկ միւսը սպասում էր հերթին, մինչդեռ պաղպաղակ ծախողը ինչ որ մի դեղնագոյն բանով գլխանց լցնում էր փոքրիկ բաժակը:

— Ո՞րտեղ կարելի է խմելու բան դանել, — հարցրեց Նեխլիւզովը իր կառապանից, զովանալու անդիմադրելի պահանջ զգալով:

— Հէնց այստեղ մի լաւ պանդոկ կայ, — ասաց կառապանը և, ծռելով անկիւնի միւս կողմը, կանգնեցրեց կառքը մի փողոցադռան մօտ, որի վրայ կախուած էր մի մեծ ցուցանակ:

Հաշուեսեղանի յետևում կանգնած թխիկ գործակատարը, որ վերնաշապիկ ունէր հագին, և սպասաւորները, որոնց հագուստները մի ժամանակ սպիտակ գոյն էին ունեցել և որոնք այցելուների բացակայութեան պատճառով նստած էին սեղանների շուրջը, հետաքրքրութեամբ նայեցին արտասովոր հիւրի վրայ ու առաջարկեցին իրանց ծառայութիւնը. Նեխլիւզովը սէլտէրեան ջուր պահանջեց ու նստեց պատուհանից հեռու մի կեղտոտ սփռոցով ծածկուած փոքրիկ սեղանի մօտ:

Երկու հոգի սեղաններից մէկի մօտ նստած, թէյի սարքն ու սպիտակ ապակիէ շիշն առաջներին, սրբում էին ճակատների քրտինքը ու հանգիստ կերպով ինչ որ հաշիւ տեսնում: Նրանցից մէկը սև էր ու ճաղատ գլխով և ծործորակին ունէր սև մազերի նոյնպիսի եզերագիծ, ինչպէս և Իգնատիյ Նիկիֆորովիչը: Այդ տպաւորութիւնը նորից յիշեցրեց Նեխլիւզովին իր ու փեսայի երէկուայ խօսակցութիւնը և իր ցանկութիւնը՝ գնալուց առաջ տեսնուել նրա ու քրոջ հետ: «Հազիւ թէ յետոյ կարողանամ հասնել գնացքին, — մտածեց նա — Աւելի լաւ է նամակ գրեմ: Եւ, թուղթ, ծրար ու նամականիչ պահանջելով, նա սկսեց, զով ու պճպճան ջուրը կում-կում խմելով, մտածել, թէ ինչ գրի: Բայց մտքերը ցրիւ էին գալիս և նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում կազմել նամակը:

«Սիրելի Նատաշա, չեմ կարող գնալ այստեղից Իգնատիյ Նիկիֆորովիչի հետ ունեցած խօսակցութեանս ծանր տպաւորութեան տակ... — սկսեց նա: «Իսկ յետոյ Ներոդուլին խնդրել երէկուայ ասածներէս համար: Բայց չէ որ ես ասացի այն, ինչ որ մտածում էի: Եւ նա կը կարծի, թէ ես հրաժարւում եմ իմ ասածից: Բացի այդ, նրա միջամտութիւնը իմ գործերի մէջ... Ձէ, չեմ կարող», — մտածեց նա ու զգալով, որ նորից ա-

տելութիւն է զարթնում սրտումը դէպի այդ օտար, ինքնապաստան և իրան չը հասկացող մարդը, նամակը, առանց վերջացնելու, դրեց գրպանը ու պահանջածի փողը վճարելով՝ դուրս եկաւ փողոցը և կառք նստելով պատուիրեց կառապանին հասնել կալանաւորների յետերից։

Շաքը աւելի սաստկացել էր։ Պատերն ու քարերը կարծես ջերմ օդ էին արտաշնչում։ Մարդուս ոտները կարծես խաշում էին փողոցի տաքացած քարերի վրայ, և Նեխիլեդօվը այրուածքի տպաւորութիւն զգաց, երբ մերկ ձեռքը դիպցրեց կառքի փայլուկած թեքին։

Ձին թմրած քայլերով քաշ էր տալիս կառքը փողոցի միջով, համաշափ բաղխումով զարկելով պայտերը փոշոտ ու անհարթ խճայատակին։ Կառապանը անդադար ննջում էր, իսկ Նեխիլեդօվը ոչինչի մասին չէր մտածում ու անտարբեր կերպով նայում էր դէպի առաջ։ Փողոցի էջքում մի մեծ տան դարպասի դիմաց կանգնած էր մարդկանց մի խումբ ու մի զինուոր հրացանը ձեռքին։ Նեխիլեդօվը կանգնեցնել տուեց կառքը։

— Ի՞նչ է այդ, — հարցրեց նա մօտակայ տան բակապանից։

— Ի՞նչ որ բան է պատահել կալանաւորին։

Նեխիլեդօվը իջաւ կառքից ու մօտեցաւ մարդկանց խմբին։ Մայթի մօտ զառիվայր խճայատակի խորդ ու բորդ քարերի վրայ՝ գլուխը ոտներից ցած պառկած էր մի մոխրագոյն խալաթ ու նոյնպիսի անդրաւարտիք հագած հասակաւոր լայնամարմին կալանաւոր՝ կարմրաշէկ միրուքով, կարմրած երեսով ու ձապաղ քթով։ Նա փռկուել էր երեսնիվեր, պէպէնոտ ձեռները ափնիվայր չռած, և երկար ընդմիջումներից յետոյ, համաշափ կերպով ցնցելով բաձր ու հուժկու կուրծքը, հեծկլտում էր, նայելով երկնքին արիւնակալած սեեռուն աչքերով։ Նրա գլխին կանգնած էին մի մռայլ փողոցային ոստիկան, մի լրագրաւճառ, մի նամակատար, մի գործակատար, մի պառաւ կին հովանոցը ձեռքին և մի խուզուած տղայ դատարկ զամբիւղը կռնից կախ արած։

— Բանտումը թուլացել, ոյժից ընկել են, ինչպէս կարելի է կայարան տանել այսպիսի ժամանակ, երբ կրակ է թափւում երկնքից, — ում որ մեղադրում էր գործակատարը, դիմելով Նեխիլեդօվին, երբ նա մօտեցաւ խմբին։

— Երևի կը մեռնի, — լալագին ձայնով պսում էր հովանոցաւոր կինը։

— Շապկի օձիքը պէտք է բանալ, — ասաց նամակատարը։

Փողոցային ոստիկանը սկսեց հաստ ու դողդոջուն մատներով անշնորհք կերպով բանալ օձիքի կապերը կալանաւորի

ջուտ ու կարմրած վզի վրայ, Նա, ըստ երևոյթին, յուզուած ու չիտթուած էր, բայց և այնպէս հարկաւոր համարեց դիմել ամբոխին.

— Ի՞նչ էք կիտուել, Առանց այն էլ շոք է։ Քամու առաջը բռնում էք։

— Բիծիկը պէտք է քննէր։ Թոյլերին պէտք է թողնել տար բանտումը։ Քիթը որ բռնես հոգին կը տայ. կարելի է միթէ այսպիսիներին տանել, — ասում էր գործակատարը, ակներուաբար աշխատելով ցոյց տալ, որ ինքը գիտի թէ կարգը ինչպէս է։

Ոստիկանը, արձակելով օձիքի կապերը, ուղղուեց ու նայեց շուրջը։

— Ասում եմ, ցրուեցէք։ Ինչ գործ ունէք այստեղ, չէք տեսել ինչ է, — ասաց նա հաւաքուած մարդկանց, նայելով Նեխիլիւզովին ու համակրութիւն սպասելով նրանից, բայց, համակրութիւն չը տեսնելով նրա հայեացքում, նայեց ուղեկցող զինուորին։

Բայց զինուորը կանգնած էր մի կողմ և, նայելով իր ծնունդած կրօնկիրն, բոլորովին անտարբեր կերպով էր վերաբերում ոստիկանի դժուար դրութեանը։

— Ում գործը որ է՝ նրանք հոգս չեն տանում։ Միթէ օրէնք է մարդկանց մահուան դուռը հասցնել։

— Շատ էլ կալանաւոր է, բայց չէ որ մարդ է, Աստուծու ստեղծած է, — ասում էին ամբոխում։

— Գլուխը բարձր տեղ դրէք ու ջուր տուէք խմի, — ասաց Նեխիլիւզովը։

— Գնացել են ջուր բերելու, — պատասխանեց ոստիկանը ու կալանաւորի կոնատակերից բռնելով՝ դժուարութեամբ քաշ տուեց իրանը աւելի բարձր տեղ։

— Ի՞նչ էք կիտուել այստեղ, — յանկարծ լսուեց մի վճռական ու իշխանական ձայն, և կալանաւորի շուրջը համախմբուած մարդկանց արագ քայլերով մօտեցաւ թաղական ոստիկանը, չափից վեր մաքուր ու փայլուն կիտելով և աւելի ևս փայլուն բարձրածիւղ կօշիկներով։ — Ցրուեցէք, Նայելու բան չը կայ այստեղ, — գոռաց նա ամբոխի վրայ, դեռ չը տեսած, թէ ինչու են մարդիկ հաւաքուել այնտեղ։

Իսկ երբ հասաւ եղելութեան տեղը ու տեսաւ մերձմահ կալանաւորին, նա հաւանութեան նշան արեց գլխով, կարծես թէ հէնց այդ բանին էր սպասում, ու դիմեց փողոցային ոստիկանին.

— Ի՞նչպէս է պատահել։

Փողոցային ոստիկանը զեկուցեց, որ կալանաւորները խուճը տանելիս մէջներէց այս մէկը վայր էր ընկել և ուղեկցող պահակախմբի օֆիցէրը հրամայել էր նրան թողնել այնտեղ:

— Էլ ի՞նչ էք սպասում: Պէտք է տանել ոստիկանատուն: Կառապան կանչիր:

— Բաւականը գնաց կանչելու, — ասաց փողոցային ոստիկանը, — ձեռքը դնելով գլխարկի ճակատնոցին:

Գործակատարը սկսեց ինչ որ ասել շոքի մասին:

— Բո ի՞նչ գործն է այդ: Գնա՛ ուր որ գնալու ես, — ասաց թաղականը ու այնպէս խիստ կերպով նայեց գործակատարի վրայ, որ նա ձայնը կտրեց:

— Պէտք է ջուր տալ խմելու, — ասաց Նեխիլեզովը:

Թաղականը խեթ-խեթ նայեց նաև Նեխիլեզովի վրայ, բայց ոչինչ չասաց: Իսկ երբ բաւականը մի թասով ջուր բերեց, նա պատուիրեց փողոցային ոստիկանին՝ առաջարկել կալանաւորին: Փողոցային ոստիկանը բարձրացրեց կալանաւորի քաշ ընկած գլուխը ու փորձեց ջուրը ածել բերանը, բայց կալանաւորը չէր խմում. ջուրը թափւում էր միրուքի վրայով ու թրջում բաճկոնի կուրծքը և քաթանէ փոշոտ վերնաշապիկը:

— Աժա գլխին, — հրամայեց թաղականը, և փողոցային ոստիկանը հանեց կալանաւորի գլխից տափակ թասակը ու ջուրը շուռ տուեց նրա կարմրաշէկ խուճուճ մազերի ու լերկ գանգի վրայ:

Կալանաւորի աչքերը աւելի ևս լայն բացուեցին, կարծես վախուժած, բայց նրա դրուժիւնը չը փոխուեց. փոշխախտն ջուրը կեղտոտ հոսանքներով թափւում էր նրա երեսի վրայով, բայց բերանը էլի համաչափ հեծկլտում էր և ամբողջ մարմինը ցնցւում ջղաճգաւար:

— Հապա սա ի՞նչ է: Այս կառքով տարէք, — դիմեց թաղականը փողոցային ոստիկանին, ցոյց տալով Նեխիլեզովի վարձած կառքը: — Է՛հ, դու, մօտեցիր այստեղ:

— Բռնուած եմ, — մոայլ կերպով ասաց կառապանը, — ասանց աչքերը բարձրացնելու:

— Այդ իմ կառքն է, — ասաց Նեխիլեզովը, — բայց ոչինչ, վերցրէ՛ք: Ես կը տամ վարձը, — աւելացրեց նա, դիմելով կառապանին:

— Էլ ի՞նչ էք կանգնել, — գոռաց թաղական ոստիկանը, — Բարձրացրէ՛ք:

Փողոցային ոստիկանը, բաւականը և զինուորը բարձրացրին մեռնող կալանաւորին ու տարան դրեցին կառքի մէջ:

Բայց կալանաւորը չէր կարողանաւ նստած մնալ,—գլուխը կախ էր ընկնում դէպի յետ և ամբողջ մարմինը նստելու տեղից սլլում էր ներքեւ։

—Պատկացրէք,—հրամայեց թաղականը։

—Ոչինչ, ձերդ բարեծննդութիւն, այսպէս էլ կը տանեմ. —ասաց փողոցային ոստիկանը, պինդ նստելով մեռնող կալանաւորի կողքին ու զօրեղ աջ ձեռքով գրկելով նրան կոնստակից։

Զինուորը բարձրացրեց կալանաւորի ոտները, որոնց բանտային ոտնամաններ էին հագցրած առանց փաթաթանների, և դրեց կառքի մէջ ու ձգեց դէպի կառապանի նստելու տեղը։

Թաղական ոստիկանը նայեց շուրջը և խճայատակի վրայ տեսնելով կալանաւորի տափակ թասակը՝ վերցրեց ու դրեց նրա յետ ընկած թաց գլխին։

—Մարչ, —հրամայեց նա։

Կառապանը բարկացած յետ նայեց, թափ տուեց գլուխը, և ղինուորի ուղեկցութեամբ կամաց-կամաց յետ քշեց կառքը դէպի թաղական ոստիկանատունը։ Կալանաւորի կողքին նըստած ոստիկանը անդադար գրկում էր կալանաւորի ներքեւ իջնող մարմինը, որի գլուխը ճօճւում էր ամեն կողմ։ Ուղեկցող ղինուորը, որ գնում էր կողքիցը, ուղղում էր կալանաւորի ոտները, նեխլիւզովը գնաց նրանց յետից։

XXXV

Մօտենալով թաղական ոստիկանատանը ու անցնելով հըրդեհաչէջ պահապանի մօտով, կալանաւորին տանող կառքը մըտաւ ոստիկանատան բակը ու կանգ առաւ դռներին մէկի առաջ։

Բակում հրդեհաչէջները, թնները քշտած, բարձրաձայն խօսելով ու ծիծաղելով լուանում էին իրանց կառքերից մէկը։

Հէնց որ կալանաւորին բերող կառքը կանգ առաւ, մի քանի հասարակ ոստիկաններ շրջապատեցին նրան, գրկեցին կալանաւորի անշունչ մարմինը կոնստակիցից ու ոտներից և վեր առան տակներին ճռուցող կառքի վրայից։

Կալանաւորին բերող ոստիկանը, կառքից իջնելով, թափ տուեց թմրած ձեռքը, հանեց գլխարկը ու խաչակնքեց երեսը։ Մեռելին դռնով ներս մտցրին ու սանդուխով տարան վերեւ։ Նեխլիւզովը գնաց նրա յետից։ Մեռելին ներս տարան մի փողբիկ ու կեղտոտ սենեակ, ուր կային 4 մահճակալներ։ Երկուսի վրայ՝ խալաթներ հագած նստած էին երկու հիւանդներ՝

մէկը մի ծուռքերան մարդ կապած վզով, միւսը՝ մի թոքախտաւոր, երկու մահճակալ ազատ էին: Կալանաւորին դրեցին նըրանցից մէկի վրայ: Փայլուն աչքերով ու անդադար շարժուող յօնքերով մի փաթրիկ մարդուկ, որ միմիայն փոխնորդ ունէր հագին ու գուլպաներ, արագ ու մանր քայլերով մօտեցաւ կալանաւորին, նայեց նրան, յետոյ նեխիւղովին ու սկսեց բարձրաձայն ծիծաղել: Այդ մի խելագար էր, որ պահուում էր ոստիկանատան կից հիւանդանոցում:

— Ուզում են ինձ վախացնել, — ասաց նա — Բայց չէ, չեն կարող:

Մեռելին ներս բերող ոստիկանների յետևից ներս մտան թաղական ոստիկանը և ֆէլդշէրը:

Ֆէլդշէրը, մօտենալով մեռելին, բռնեց կալանաւորի դեղնաւուն, պէպէնոտ, դեռ փափուկ, բայց արդէն մեռելատիպ գունատ ձեռքը, պահեց մի քիչ այդպէս ու յետոյ բաց թողեց: Կալանաւորի ձեռքը անկենդան կերպով վայր ընկաւ փորի վրայ:

— Պապոնց մօտ է գնացել, — ասաց ֆէլդշէրը, թափ տալով գլուխը, բայց անշուշտ պահանջած կարգը կատարելու համար բաց արեց մեռելի անթափ թաց շապիկը և, յետ գցելով իր խուճուճ մազերը ականջի վրայից, երեսը դրեց կալանաւորի դեղնաւուն անշարժ բարձր կրծքին: Ամենքը լուռ էին: Ֆէլդշէրը բարձրացրեց գլուխը, նորից թափ տուեց և մատով չօշափեց մեռելի կապտագոյն, սևեռուած ու բաց աչքերի վերին կուպերից մէկը, յետոյ միւսը:

— Ձեք կարող վախացնել, չէք կարող, — ասում էր խելագարը, ամբողջ ժամանակը թքելով դէպի ֆէլդշէրի կողմը:

— Հը, ի՞նչպէս է, — հարցրեց թաղական ոստիկանը:

— Ի՞նչպէս է, — կրկնեց ֆէլդշէրը: — Պէտք է տանել մեռելատունը:

— Լաւ նայեցէք, հօ չէք սխալուում, — հարցրեց թաղականը:

— Նոր պէտք է սովորեմ, ինչ է, — ասաց ֆէլդշէրը, չը դիտեմ ինչու ծածկելով մեռելի բաց կուրծքը, — կ'ուղարկեմ Մատֆէյ Իվանովիչի յետևից, թող նա էլ նայի: Պետքով, գնա կանչի, — ասաց ֆէլդշէրը ու հեռացաւ մեռելից:

— Տարէք մեռելատունը, — ասաց թաղական ոստիկանը, — Իսկ դու յետոյ արի դիւանատունը, որ մտորագրես, — աւելացրեց նա, դիմելով ուղեկցող զինուորին, որ ամբողջ ժամանակը չէր հեռանում կալանաւորից:

— Լսում եմ, — պատասխանեց զինուորը:

Փողոցային ոստիկանները վերցրին մեռելին ու նորից ներքև տարան սանդուխով: Նեխիլեղովը ուզում էր գնալ ներանց յետևից, բայց խելագարը կանգնեցրեց նրան:

— Դուք էլ հօ նրանց հետ դաւ չէք կազմել ինձ դէմ: Մի պապիրոս տուէք ուրեմն, — ասաց նա:

Նեխիլեղովը հանեց պապիրոսները ու մի հատ տուեց նրան: Խելագարը, յօնքերը շարժելով ու սաստիկ արագ խօսելով, սկսեց պատմել, թէ ինչպէս են իրան տանջում հիպնօզագնեցնելով: Բոլորն էլ ինձ դէմ են և իրանց մէդիոսներէ միջոցով տանջում, չարչարում են ինձ...

— Ներողութիւն, — ասաց Նեխիլեղովը և կիսատ թողնելով նրա ասածը՝ դուրս եկաւ բակը, որպէս զի իմանայ, թէ ուր են տանում մեռելին:

Ոստիկանները իրանց բռնով արդէն անցել էին ամբողջ բակը և մտնում էին ներքնատան դռնով: Նեխիլեղովը ուզեց մօտենալ նրանց, բայց թաղականը կանգնեցրեց նրան:

— Ի՞նչ էք ուզում:

— Ոչինչ, — պատասխանեց Նեխիլեղովը:

— Որ ոչինչ, ուրեմն գնացէք ձեր բանին:

Նեխիլեղովը հնազանդուեց ու գնաց դէպի իր կառքը: Կառապանը ննջում էր: Նեխիլեղովը դարձեցրեց նրան ու պատուիրեց նորից քնել դէպի կայարան:

Դեռ 100 քայլ անցած չէր լինի, որ հանդիպեց դարձեալ մի սայլի, որին նոյնպէս ուղեկցում էր մի զինուոր հրացանը ձեռքին և որի վրայ պառկած էր մի ուրիշ, ակներևաբար արդէն մեռած կալանաւոր: Կալանաւորը պառկած էր մէջքի վրայ, և սև միրուքաւոր ածիլած գլուխը, որի վրայի տափակ թասակը իջել էր մինչև քիթը, անդադար ճօճւում էր ու զիպչում սայլին: Հաստ կօշիկներ հագած սայլապանը քչում էր ձին, քայլելով սայլի կողքից: Յետևից գալիս էր մի փողոցապահ ոստիկան: Նեխիլեղովը ձեռքը դիպցրեց կառապանի ուսին:

— Ի՞նչեր են անում, — ասաց կառապանը, կանգնեցնելով ձին:

Նեխիլեղովը իջաւ կառքից ու հետևելով սայլին՝ դարձեալ հրդեհաչէջ պահապանի մօտով մտաւ ոստիկանատան բակը: Բաւկում այժմ հրդեհաչէջները արդէն լուացել վերջացրել էին իրանց կառքը, և նրանց տեղում կանգնած էր կապտերիզ գլուխարկ դրած բարձրահասակ ու ոսկրոտ բրանդմայօրը, որ ձեռները գրպանները խրած՝ խստօրէն նայում էր կծոտած վզով բաց դեղնագոյն մի նժոյգի, որին հրդեհաչէջ զինուորը ման էր ածում նրա առաջին: Նժոյգը մի քիչ կաղում էր առաջի ոտի

վրայ, և բրանդմայորը բարկացած ինչ որ մի բան էր ասում այնտեղ կանգնած անասնաբույժին:

Թաղական ոստիկանն էլ այնտեղ էր: Տեսնելով երկրորդ մեռելին, նա մօտեցաւ սայլին:

— Ո՞րտեղ վերցրեցիք, — հարցրեց նա, չմահաւանօրէն թափ տալով գլուխը:

— Ստարայա Գօրբատովսկայա փողոցում, — պատասխանեց փողոցային ոստիկանը:

— Կալանաւձր է, — հարցրեց բրանդմայորը:

— Հրամեւ էք:

— Այս երկրորդն է այսօր, — ասաց թաղականը:

— Լ՛աւ կարգեր են: Ասենք իրանք էլ մի բան չեն, — ասաց բրանդմայորը և դիմելով կաղ ձիուն տանող հրդեհաշէջին՝ գոռաց. — անկիւնի մսուրքի մօտ կանգնեցրու: Իսկ քեզ, չուն շանորդի, ցոյց կը կամ, թէ ինչ կը նշանակի փչացնել այնպիսի մի ձի, որ քեզնից թանգ արժի:

Այդ մեռելին էլ փողոցային ոստիկանները վերցրին այնպէս, ինչպէս վերցրել էին առաջինին, ու տարան հիւանդանոցը: Նեխիւիւզովը հիպնօզացածի նման գնաց նրանց յետեից:

— Ի՞նչ էք ուզում, — հարցրեց ոստիկաններից մէկը:

Նեխիւիւզովը առանց պատասխանելու շարունակեց գնալ նրանց յետեից:

Խելագարը, մահճակալի վրայ նստած, ազահաբար ծխում էր Նեխիւիւզովի տուած պապիրօսը:

— Հը՛, վերադարձաք, — ասաց նա ու սկսեց քրքշալ: Մեռելին տեսնելով, նա կնճռեց դէմքը: — Դարձեալ, — ասաց նա, — Ձանձրացրին բոլորովին: Երեխայ հօ չեմ: Ծիշտ եմ ասում, չէ, — դիմեց նա Նեխիւիւզովին հարցական կերպով ժպտալով:

Իսկ Նեխիւիւզովը այդ միջոցին նայում էր մեռելին, որին այժմ այլ ևս ոչ ոք չէր սքողում նրանից և որի դէմքը, որ առաջ ծածկուած էր գլխարկի տակ, այժմ բոլորովին բաց էր: Որքան այն առաջին կալանաւորը այլանդակ էր, այնքան սաչափից վեր գեղեցիկ էր թէ՛ դէմքով, թէ՛ ամբողջ մարմնով: Ոյժերի ամենածաղկած վիճակում գտնուող մի տղամարդ էր այդ: Չը նայելով գլխի մի կէսին, որ այլանդակուած էր ածիւկու շնորհիւ, ցածիկ և ուղղաձիգ ճակատը, որ բարձրութիւններ էր կաղմում նրա սևորակ, այժմ անկենդան, աչքերի վերևում, շատ գեղեցիկ էր, ինչպէս նաև փոքրիկ ու մի քիչ կեռ քիթը և բարակ ու սև բեխերը: Արդէն կապտած չրթունքները ժպիտ էին արտայայտում. փոքրիկ միբուրը հազիւ ծրում էր դէմքի ներքևի մասը, իսկ գանգի ածիւկած կողմից երևում էր

գեղեցիկ ականջը՝ Դէմքի արտայայտութիւնը և՛ անդորը էր, և՛ խիստ, և՛ բարի։ Մի կողմ թողած այն, որ այդ դէմքից երեւում էր, թէ հոգեկան կեանքի ինչ հնարաւորութիւններ էին ոչնչացրած այդ մարդու մէջ,— ձեռքերի ու շղթայակալ ոտների նուրբ ռակոններից ու բոլոր համաչափ անդամների զօրեղ մրկաններից երևում էր, թէ նոյն իսկ լոկ իբրև մարդկային ցեղին պատկանող մի կենդանի՝ որքան սքանչելի, հուժկու ու ճարպիկ արարած էր այդ, մի արարած, որ իր տեսակում աւելի կատարեալ կենդանի էր, քան այն բաց դեղնագոյն նոյգը, որը փչացնելու համար այնքան բարկանում էր բրանդայօրը։ Եւ սակայն նրան մահացրել էին, և ոչ միայն ոչ ոք չէր խղճում նրան, իբրև զուր փչացած աշխատաւոր կենդանու։ Միակ զգացմունքը, որ բոլոր շրջապատողների մէջ զարթեցնում էր այդ մարդու մահը, այն էր, որ դժկամակութեամբ մտածում էին այն գլխացաւանքի մասին, որ պատճառում էր նրանց այդ՝ քայքայուել սպառնացող մարմինը մի կերպ հեռացնելու անհրաժեշտութիւնը։

Հիւանդանոցը մտան բժիշկը, ֆէլդշէրը ու քաղաքամասի ոստիկանը։ Բժիշկը մի հուժկու և կարճ ու թիկնաւէտ մարդ էր չէսունչէ պիջակով ու նոյն կտորից նեղ անդրաւարտիքով, որ քիփ շրջապատում էր նրա մկանուտ ազդրերը։ Քաղաքամասի ոստիկանը մի փոքրիկ ու հաստիկ մարդ էր գնդաձև և կարմիր երեսով, որ աւելի եւ կլոր ձև էր ստանում, որովհետև նա սովորութիւն ունէր թշերի մէջ հաւաքել օդը ու յետոյ կամաց-կամաց դուրս թողնել բերնից։ Բժիշկը նստեց մահճակալի վրայ մեռելի կողքին և նոյնպէս, ինչպէս ֆէլդշէրը, բըռնեց ձեռքերը, ականջը դրեց սրտին ու վեր կացաւ ներքև ձգելով անդրաւարտիքը։

— Սրանից էլ կարդին մեռնել չի լինի,— ասաց նա։

Քաղաքամասի ոստիկանը բերանը լցրեց օդով ու կամաց-կամաց բաց թողեց դուրս։

— Ո՞ր բանտիցն է,— դիմեց նա ուղեկցող ղինուորին։

Ձինուորը պատասխանեց ու յիշեցրեց մեռելի ոտներին կապած շղթայի մասին։

— Կը հրամայեմ հանեն. փառք Աստուծու դարբիններ կան,— ասաց քաղաքամասի ոստիկանը ու նորից ուռցնելով թշերը, գնաց դէպի դուռը, կամաց-կամաց դուրս թողնելով բերնից օդը։

— Ինչո՞ւ է այդպէս լինում,— դիմեց Նելսոն-Գօլդը բժշկին։

Բժիշկը նայեց նրան ալիսոցի վրայով։

— Ի՞նչն է ինչից լինում։ Որ արևահարութիւնից մեռ-

նո՞ւմ են. նրանից, որ ամբողջ ձմեռը առանց շարժուելու ու առանց լոյս տեսնելու նստած են լինում բանտում, և յանկարծ դուրս են թողնում արևի մէջ, այն էլ այսօրուայ նման մի օր, ու ահագին խմբով գնում են իրար յետեից. ի հարկէ, արևը կը տայ գլխներին:

—Որ այդպէս է, ինչո՞ւ են նրանց ուղարկում այսպիսի ժամանակ:

—Ուղարկողներից հարցրէք այդ. Բայց դուք մեռելի ինչն էք:

—Ոչինչ:

—Որ այդպէս է... ներողութիւն, ես ժամանակ չունեմ, —ասաց բժիշկը ու բարկացած՝ ներքն ձգելով անդրաւարտիքը, գնաց դէպի հիւանդների մահիճները:

—Հը, ինչպէս են գործերդ,—դիմեց նա վիզը կապած ու ծուռքերան գունատ հիւանդին:

Իսկ խելագարը այդ միջոցին նստած էր իր մահճակալի վրայ ու, դադարելով ծխելուց, թքում էր բժշկի ուղղութեամբ:

Նեխլիւզովը իջաւ բակը և, անցնելով հրդեհաչէջների ձիերի, հաւերի ու պղնձէ սաղաւարտով հրդեհաչէջ պահապանի մօտով՝ դուրս եկաւ դարպասովը և նստելով կառքը ու զարթեցնելով կառապանին, որ դարձեալ ննջում էր, գնաց երկաթուղու կայարանը:

XXXVI

Երբ Նեխլիւզովը հասաւ կայարան, կալանաւորները բոլորն էլ արդէն նստել էին վանդակածածկ պատուհաններով վագօնները: Պլատֆօրմում կանգնած էին մի քանի ճանապարհ գնողներ. նրանց՝ մօտ չէին թողնում վագօններին: Ուղեկցող զինուորները այսօր առանձնապէս մտահոգ էին. Բանտից մինչեւ կայարանը ճանապարհին արևահարութիւնից վայր էին ընկել ու մեռել, բացի Նեխլիւզովի տեսած երկու հոգուց, էլի երեք հոգի. մէկին, առաջին երկուսի նման, տարել էին մօտակայ ոստիկանատունը, իսկ երկուսը վայր էին ընկել կայարան հասնելուց յետոյ *): Զինուորները մտահոգ էին ոչ այն պատճառ-

*) 80-ական թուականների սկզբում հինգ կալանաւոր մի օրում մեռան այն միջոցին, երբ նրանց տանում էին Մոսկուայի Բուտիրկա բանտից Նիժնի-Նովգորոդի երկաթուղու կայարանը: Ծան. հեղ.

ռով, որ իրանց ուղեկցած կալանաւորները մէջից մեռել էին հինգ հոգի, որոնք կարող էին կենդանի մնալ Այդ նրանց շատ փոյթը չէր նրանց հոգս էր պատճառում այն, թէ ինչպէս կատարեն այն բոլորը, որ օրէնքով պահանջւում է այդպիսի դէպքերում: Պէտք էր մեռելներին և նրանց թղթերն ու բաները յանձնել ուր հարկն է և հանել նրանց անունները այն կալանաւորների ցանկից, որոնց պէտք էր տանել Նիժնիյ, իսկ այդ շատ գլխացաւանք բան էր, մանաւանդ այդպիսի շոք ժամանակ:

Իրանով էին զբաղուած զինուորները, ուստի և, մինչև այդ բոլոր կարգադրութիւնները վերջացնելը, չէին թողնում Նեխլիւզովին և ուրիշ խնդրողներին՝ մօտենալ վագօններին: Նեխլիւզովին այնու ամենայնիւ թոյլ տուեցին, որովհետև նա փող տուեց ունտէր-օֆիցէրներից մէկին: Այդ ունտէր-օֆիցէրը ճանապարհ տուեց Նեխլիւզովին, միայն թէ խնդրեց, որ շուտով վերջացնի իրօսելիքը ու հեռանայ վագօնից, որպէս զի օֆիցէրը չը տեսնի, Գնացքում 18 վագօն կար և բոլորն էլ, բացի իշխանաւորների վագօնից, լիք-լեցուն էին կալանաւորներով: Վագօնների պատուհանների մօտով անցնելիս Նեխլիւզովը ականջ էր դնում, թէ ինչ է կատարւում ներսը: Բոլորումն էլ լսւում էր շղթաների շաշիւն, իրարանցում, խօսակցութեան աղմուկ, լի անմիտ պղծախօսութեամբ, բայց Նեխլիւզովի սպասածի հակառակ՝ ոչ մի տեղ չէին խօսում ճանապարհին ընկած ընկերների մասին: Խօսակցութիւնները աւելի վերաբերում էին տոպրակներին, խմելու ջրին ու տեղի ընտրութեանը: Վագօններից մէկի պատուհանովը ներս նայելով, Նեխլիւզովը տեսաւ վագօնի մէջտեղում, անցքում՝ երկու ուղեկցող զինուորների, որոնք հանում էին կալանաւորների ձեռնակապերը: Կալանաւորները մեկնում էին կռները և զինուորներից մէկը բանալիքով բանում էր ձեռնակապերի կողպէքը ու հանում շղթաները նրանց ձեռներից, իսկ միւսը հաւաքում էր շղթաները: Տղամարդկանց բոլոր վագօնների մօտով անցնելուց յետոյ Նեխլիւզովը մօտեցաւ կանանց վագօններին: Այդ վագօններից երկրորդի մէջ լսւում էր համաշափ կանացի հեծեծանք և վայնասուն՝ «Օ՜ֆ, Տէր Աստուած, Օ՜ֆ, Տէր Աստուած»:

Նեխլիւզովը այդ վագօնն էլ անցաւ և այնտեղ կանգնած ուղեկցող զինուորի ցուցմունքով մօտեցաւ երրորդ վագօնի պատուհանին: Հէնց որ Նեխլիւզովը գլուխը մօտեցրեց այդ վագօնի պատուհանին, ներսից վրան փչեց տաք օդ, լի մարդկային քրտինքի թանձր հոտով, և պարզ կերպով լսուեցին կանացի ճղղան ձայներ: Բոլոր նստարանների վրայ նստոտած էին ու

զիւ ձայնով խօսում էին կարմրատակած ու քրտնաթոր կանաչ խալաթներով ու բաճկոճկներով։ Երբ Նեխիլեղովը երեսը մօտեցրեց պատուհանի վանդակին, այդ գրաւեց նրանց ուշադրութիւնը։ Մօտիկ նստածները լռեցին ու մօտեցան նրան։ Մասլովան՝ միայն բաճկոնով և գլուխը բաց նստած էր դիմացի պատուհանի մօտ։ Աւելի դէսը նստած էր սպիտակ ու ժպտուն Ֆեդօսեան։ Նեխիլեղովին ճանաչելով, նա հրեց Մասլովային ու ձեռքով ցոյց տուեց պատուհանի կողմը։ Մասլովան, որի կարմրած ու քրտնաթոր դէմքը իսկոյն աշխուժացաւ ու սկսեց ժպտալ, շտապով վեր կացաւ, գլխաշորը գցեց սև մագերի վրայ և մօտեցաւ պատուհանին ու բռնեց վանդակը։

— Համա չոր է հա՛, — ասաց նա՝ ուրախ-ուրախ ժպտալով։

— Բաները ստացա՞ք։

— Ծնորհակալ եմ, ստացայ։

— Էլ ոչինչ պէտք չի, — հարցրեց Նեխիլեղովը, զգալով թէ ինչպէս ջեռուցած վագօնից տաքութիւնը փչում է երեսին, կարծես բաղնիսի մէջից։

— Ծնորհակալ եմ, ոչինչ պէտք չի։

— Զուր որ լինէր խմէինք, շատ լաւ կը լինէր, — ասաց Ֆեդօսեան։

— Հա, լաւ կը լինէր, — կրկնեց Մասլովան։

— Բայց միթէ այդտեղ ջուր չը կայ խմելու։

— Զուր դնում են, բայց բոլորը խմել պրծել ենք։

— Այս բոլէին, — ասաց Նեխիլեղովը, — կը խնդրեմ՝ դիտուորից։ Էլ այժմ մինչև Նիժնիյ չենք տեսնուի։

— Բայց միթէ դձուր էլ էք գալիս, — իբր թէ չիմանալով հարցրեց Մասլովան, ուրախ-ուրախ նայելով Նեխիլեղովին։

— Հետեհալ դնացքով ճանապարհ կ'ընկնեմ։

Մասլովան ոչինչ չասաց եւ միայն մի քանի վայրկեան անցած խոր հոգոց քաշեց։

— Ծի՛շտ է, պարոն, որ 12 կալանաւոր մահացել են ճանապարհին, — կոպիտ գեղջկային ձայնով հարցրեց մի պառաւ ու դաժան կալանաւորուհի։

Կօրաբլեովան էր այդ։

— Լսած չը կամ, թէ տաճներկու հոգի են։ Ես տեսայ երկուսին, — ասաց Նեխիլեղովը։

— Ասում են, տաճներկու հոգի են։ Միթէ դրա համար ոչինչ չի լինի այդ օձի ծնունդներին։

— Իսկ կանանցից ոչ ոք չի հիւանդացել, — հարցրեց Նեխիլեղովը։

—Կինարմատները պինդերես են,—ծիծաղելով ասաց մի փոքրիկ կալանաւորուհի,—բայց մէկի խելքը չը գիտեմ ինչ է փչել, ուզում է երկխայ բերել: Լսում էք, ինչպէս է ձայնը գլուխը գցել,—շարունակեց նա, ցոյց տալով հարեան վագօնը, որտեղից շարունակ լաւում էին հեծեծանքներ:

—Հարցնում էիք, ոչինչ հարկաւոր չի,—ասաց Մասլովան, աշխատելով պահել շրթունքները ուրախ ժպտալուց,—չի կարելի արդեօք թողնել այդ կնոջը, թէ չէ խեղճը սարսափելի տանջում է: Չէիք կարող ասել իշխանաւորին:

—Շատ լաւ, կ'ասեմ:

—Մէկ էլ չի կարելի արդեօք, որ սրան թողնեն տեսուի իր մարդու, Տարասի հետ,—աւելացրեց նա, աչքերով ցոյց տալով ժպտացող Ֆեդոսեայի վրայ:—Նա ձեզ հետ է գալիս, չէ:

—Պարոն, չի կարելի խօսել,—լսուեց ունտէր-օֆիցէրներից մէկի ձայնը: Այդ այն ունտէր-օֆիցէրը չէր, որ թոյլ էր տուել Նեխլիւզովին մօտենալ վագօնին:

Նեխլիւզովը հեռացաւ ու գնաց փնտռելու օֆիցէրին, որպէս զի ինչդէր ազատուող կնոջ ու Տարասի մասին, բայց երկար ժամանակ ոչ կարողանում էր գտնել նրան, ոչ էլ մի պատասխան ստանալ զինուորներից: Զինուորները սաստիկ իրարանցման մէջ էին. ոմանք մի կալանաւորի տանում էին ինչ-որ մի տեղ, միւսները վազում էին մթերքներ գնելու ճանապարհի համար ու դարսում էին իրանց բաները վագօնները, ոմանք էլ կատարում էին օֆիցէրի հետ գնացող տիկնոջ պատուէրները, և առհասարակ չկամութեամբ էին պատասխանում Նեխլիւզովի հարցերին:

Նեխլիւզովը օֆիցէրին տեսաւ միայն այն ժամանակ, երբ արդէն խփել էին երկրորդ զանգը: Օֆիցէրը, ուսերը վեր քաշած ու կարծիքի ձեռքովը սրբելով բերանը ծածկող բեխերը, ինչ որ մի բանի համար յանդիմանում էր ֆելդֆէրէլին:

—Ի՞նչ էք ուզում,—հարցրեց նա Նեխլիւզովից:

—Այնտեղ մի կին ազատում է վագօնում, կարծում եմ...

—Ազատում է թող ազատուի, այն ժամանակ կը տեսնենք, թէ ինչ է հարկաւոր անել,—ասաց օֆիցէրը գնալով իր վագօնը և փր-փր ճօճելով կարճ ձեռքերը:

Այդ ժամանակ անցաւ կօնդուկտորը սուլիչը ձեռքին. լրանուեց վերջին զանգը ու սուլոցը և պատֆօրմում կանգնած ճանապարհ գնողների մէջ ու կանանց վագօնում սուգ ու չլեան բարձրացաւ: Նեխլիւզովը կանգնած էր պատֆօրմում Տարասի կողքին և նայում էր, թէ ինչպէս միմեանց յետից նրա մօտով կամաց-կամաց անցնում էին վագօնները վանդակապատ

պատուհաններով, որոնց միջով երևում էին ածիլուած առնական գլուխներ։ Յետոյ նրան հասաւ կանանց առաջին վագօնը, որի պատուհանում երևում էին բաց և ծածկած կանացի գլուխներ, յետոյ երկրորդ վագօնը, որտեղից դարձեալ լսւում էր նոյն կանացի հեծեծանքը, յետոյ այն վագօնը, որտեղ գտնւում էր Մասլովան։ Նա միւսներին հետ կանգնած էր պատուհանի մօտ, նայում էր Նելսիւղովին և աղիողորմ ժպտում նրան։

XXXVII

Մինչև այն գնացքը, որով ճանապարհ էր ընկնելու Նելսիւղովը, դեռ երկու ժամ կար։ Սկզբում նա մտադիր էր այդ ժամանակամիջոցում գնալ քրոջ մօտ, բայց այժմ, այդ առաւօտուայ տպաւորութիւններից յետոյ, նա այն աստիճան յուզուած ու ջարդուած էր, որ նստեց մի բազմոցի վրայ առաջին կարգի ուղևորների դահլիճում և բոլորովին անօպասելի կերպով այնպիսի քնկոտութիւն զգաց, որ շուտ եկաւ մի կողքի վրայ, ձեռքը դրեց կրեսի տակը ու իսկոյն և եթ քնեց։

Նրան զարթեցրեց մի լաքէյ՝ թուակիր Փրակը հագին ու անձեռոցիկը ձեռքին։

— Պարոն, պարոն, դուք չէք իշխան Նելսիւղովը։ Մի տիկին ձեզ փնտռում է։

Նելսիւղովը՝ աչքերը տրորելով վեր թռաւ տեղից և յիշեց որտեղ լինելը և այն բոլորը, որ տեղի էր ունեցել այդ առաւօտ։

Նրա յիշողութեան մէջ պատկերանում էին՝ կալանաւորների յուղարկախումբը, մեռելները, վանդակապատ վագօնները և այնտեղ փակուած կանայք, որոնցից մէկը անօգնական չարչարում է երկունքի մէջ, իսկ միւսը աղիողորմ կերպով ժըպտում է իրան կրկաթէ վանդակի միջով։ Իսկ իրականութեան մէջ բոլորովին ուրիշ պատկեր էր նրա առաջին. մի երկար սեղան, որի վրայ դարձած էին չիչեր, անօթներ, աշտանակներ և կերակրասարքեր, սեղանի շուրջը իրար անցնող ժիր լաքէյներ, դահլիճի խորքում, պտուղներով լի անօթների ու չիչերի յետևին և պահարանի առջևում կանգնած բուֆէտ պահողը և բուֆէտի մօտ կանգնած ճանապարհորդների մէջքերը։

Այն ժամանակ, երբ Նելսիւղովը պառկած տեղից վեր թռաւ նստեց ու սկսեց քիչ-քիչ ուչքի գալ, նա նկատեց, որ դահլիճում եղողները բոլորն էլ հետաքրքրութեամբ նայում են դռան մէջ կատարուող ինչ որ մի բանի։ Նա էլ նայեց այն կողմը և տեսաւ մարդկանց մի խումբ, որոնք ներս էին բե-

բում բազկաթոռի մէջ դրած մի տիկնոջ, որ գլխին փաթաթած ունէր չղարչէ քօղ: Առջևի բեռնակիրը մի լաքէյ էր, որ ծանօթ թուաց Նեխիլեղովին: Յետևի բեռնակիրն էլ ոսկերիգապատ գլխարկով մի դռնապան էր, նոյնպէս ծանօթ Նեխիլեղովին: Բազկաթոռի յետևից գալիս էր գոգնոցաւոր ու խոպոպաւոր մի գողտրիկ աղախին, որ ձեռքին ունէր մի կապոց—ինչ որ կոլոր բան կաշուէ ամանում ու հովանոցներ: Նրա յետևից կուրծքը դուրս ցցած և ճանապարհորդական գլխարկ դրած գալիս էր իշխան Կօրչագինը իր հաստ պռօշներով ու կաթուածահար վզով և ապա Միսսին, Միշան (նրանց ազգականը) և Նեխիլեղովի ծանօթ դիւանագէտ Օստէնը իր երկար վզով, դուրս պրծած խոշափողով և մշտական ուրախ տեսքով ու տրամադրութեամբ: Նա ինչ որ ասում էր ժպտացող Միսսինն ազդու կերպով, բայց ակներևաբար կատակով: Ամենից վերջը գալիս էր բժիշկը, բարկացած ծխելով բերնի պապիրոսը:

Կօրչագինները իրանց քաղաքամերձ կալուածքից տեղափոխուում էին իշխանի քենու կալուածքը, որ գտնւում էր Նիժնի-Նովգօրօդի երկաթուղու դժի վրայ:

Ծառաները, աղախինը և բժիշկը անցան գնացին կանանց սենեակը, հետաքրքրութիւն և պատկառանք ազդելով բոլոր ներկայ եղողներին: Իսկ ծեր իշխանը նստեց մի սեղանի մօտ ու իսկոյն ևեթ կանչելով լաքէյներից մէկին՝ սկսեց ինչ որ պատուիրել նրան: Միսսին ու Օստէնը նոյնպէս մնացին սեղանատանը և այն է ուզում էին նստել, որ դռան մէջ տեսան մի ծանօթ կնոջ ու գնացին նրան ընդ առաջ: Այդ ծանօթ կինը Նատալիա Իվանովնան էր: Նատալիա Իվանովնան, որ հետը բերել էր Ագրաֆենա Պետրովնային, մտաւ սեղանատուն, չորս կողմը նայելով: Նա գրեթէ միաժամանակ տեսաւ Միսսինն ու իր եղբորը: Նա առաջ մօտեցաւ Միսսին, միայն գլխով անելով եղբորը: Բայց համբուրուելով Միսսիի հետ, նա իսկոյն դիմեց Նեխիլեղովին:

— Վերջապէս գտայ քեզ,—ասաց նա:

Նեխիլեղովը վեր կացաւ, բարեկց Միսսին, Միշային և Օստէնին և սկսեց կանգնած խօսել Միսսին պատմեց նրան, թէ ինչպէս իրանց տունը գիւղումայրուեց, այնպէս, որ ստիպուած են տեղափոխուել մօրաքրոջ մօտ: Օստէնը այդ առիթով սկսեց մի ծիծաղելի անէկդոտ պատմել հրդեհի մասին:

Նեխիլեղովը, ականջ չը դնելով Օստէնի ասածին, դիմեց քրոջը:

— Շատ ուրախ եմ, որ եկար:

—Ես վաղուց եմ եկել,—ասաց նա,—Ես ու Ագրաֆենա Պետրովնան,—նա ցոյց տուեց Ագրաֆենա Պետրովնայի վրայ, որ գլխարկը գլխին ու վատէրպրուֆը հագին փաղաքշանքի և արժանապատուութեան արտայայտութեամբ և քաշուելով հեռուից գլուխ տուեց Նեխլիւզովին, չուզելով խանգարել. նրան,—մեռանք քեզ փնտռելով:

—Իսկ ես այստեղ թիկն տուեցի ու քունս տարաւ: Շատ ուրախ եմ, որ եկար,—կրկնեց Նեխլիւզովը.—Ես ուզում էի քեզ նամակ գրել, մինչև անգամ սկսեցի գրել,—ասաց նա:

—Նամակ,—հարցրեց քոյրը վախուորած:—Ինչի մասին:

Միսսին ու կաւալէրները, նկատելով, որ քոյր ու եղբոր մէջ մտերիմ խօսակցութիւն է սկսւում, մի կողմ քաշուեցին. իսկ Նեխլիւզովն ու քոյրը նստեցին պատուհանի մօտ մի թաւշապատ բազմոցի վրայ ում որ բաների, պէշքի ու գլխարկամանի կողքին:

—Երէկ, ձեզնից հեռանալուց յետոյ, ուզում էի վերադառնալ ու ներողութիւն ինգրել, բայց չը գիտէի, թէ ինչպէս կ'ընդունի նա,—ասաց Նեխլիւզովը.—Ես լաւ չէի խօսում քո մարդու հետ, և այդ յետոյ տանջում էր ինձ,—ասաց նա:

—Ես գիտէի, ես հաւատացած էի,—ասաց քոյրը.—որ դու չէիր ուզում: Դու հօ գիտես...

Եւ աչքերը արտասուակալեցին ու նա բռնեց եղբոր ձեռքը: Այդ նախադասութեան մէջ քնքշութիւն կար. Նեխլիւզովը լիովին հասկացաւ քրոջ ասածը ու խանդադատուեց այդ ասածի իմաստից: Քրոջ խօսքերի իմաստն այն էր, որ բացի դէպի մարդը տածած սէրից, որով տոգորուած է նրա ամբողջ էութիւնը, նրա համար մեծ նշանակութիւն ունի և շատ թանգ է նաև դէպի եղբայրը տածած սէրը և որ ամեն մի դժուարութիւն նրանց մէջ՝ ծանր տանջանք է իր համար:

—Շնորհակալ եմ քեզնից, շնորհակալ եմ Ախ, եթէ իմանայիր ինչ տեսայ այսօր,—ասաց նա յանկարծ յիշելով երկրորդ մեռած կալանաւորին:—Երկու կալանաւորի մահացրեցին:

—Ի՞նչպէս թէ մահացրեցին:

—Ուղղակի մահացրեցին: Այս շոքով բերեցին կայարան և երկուսը միմեան ճանապարհին արեւահարութիւնից:

—Չէ՛: Զի՛շտ: Այսօր: Հէնց այժմ:

—Այո, հէնց այժմ: Ես իմ աչքովս տեսայ նրանց դիակները:

—Բայց ինչո՞ւ մահացրեցին: Ո՞վ մահացրեց,—հարցրեց Նատալիա Իվանովնան:

—Նրանք մահացրին, որոնք զօռով կայարան բերեցին նրանց,—գրգռուած ասաց Նեխիլեզովը, զգալով, որ քոյրը այդ բանի վրայ էլ նայում է իր մարդու հայեացքով:

—Ախ, Տէր Աստուած,—ասաց Ագրաֆենա Պետրովնան, որ մօտեցել էր նրանց:

—Այո, մենք ամենաշնչին գաղափար անգամ չունենք, թէ ինչեր են կրում այդ խեղճ մարդիկը, իսկ այդ պէտք է իմանալ,—աւելացրեց Նեխիլեզովը, նայելով ծեր իշխանին, որ անձեռոցիկը վզի տակիցը կապած և չիշը առաջին՝ նստած էր սեղանի մօտ և հէնց այդ ժամանակ յետ նայեց Նեխիլեզովի վրայ:

—Նեխիլեզով,—ձայն տուեց նա,—չէք ուզի մի քիչ զովանալ: Ճանապարհ գնալուց առաջ շատ լաւ է:

Նեխիլեզովը հրաժարուեց ու շուռ եկաւ:

—Շատ լաւ, բայց ինչ կարող ես անել,—չարունակեց Նատալիա Իվանովնան:

—Ինչ որ ձեռքիցս գայ: Ձը գիտեմ, թէ ինչ, բայց զգում եմ, որ պարտական եմ մի բան անել: Եւ ինչ որ կարողանամ, կ'անեմ:

—Լաւ, ես հասկանում եմ: Բայց սրանց հետ,—ասաց քոյրը՝ ժպտալով և աչքերով Կօրչագինի վրայ ցոյց տալով,—մի՞թէ բոլորովին վերջացրել ես:

—Բոլորովին, և, կարծում եմ, նրանք էլ չեն ցաւում այդ բանի մասին:

—Ափսոս: Ես ցաւում եմ: Ես Միսսին սիրում եմ: Բայց լաւ, դիցուք այդ այդպէս լինի: Սակայն ինչո՞ւ ես ուզում կապել ձեռք ու ոտքդ,—աւելացրեց նա վախվախելով:—Ինչո՞ւ ես գնում:

—Գնում եմ, որովհետեւ պէտք է գնալ,—լուրջ ու չոր կերպով ասաց Նեխիլեզովը, կարծես ուզելով ընդհատել այդ խօսակցութիւնը:

Բայց իսկոյն և եթ նա ամօթ զգաց քրոջ հետ այդպէս սառնութեամբ խօսելու համար, «Ինչո՞ւ չաւանանում եմ այն բոլորը, ինչ որ մտածում եմ,—մտածեց նա:—Եւ թող Ագրաֆենա Պետրովնան էլ լսի»,—ասաց նա ինքն իրան, նայելով պառաւ աղախնի վրայ:

Ագրաֆենա Պետրովնայի ներկայութիւնը աւելի ևս դրդեց նրան կրկնել քրոջը իր վճիռը:

—Դու խօսում ես Կատիւչայի հետ պսակուելու դիտաւորութեան մասին: Այո, ես վճռել եմ պսակուել, բայց նա հաստատ կերպով և որոշակի մերժեց իմ առաջարկութիւնը,—ասաց

նա և նրա ձայնը դողաց, ինչպէս դողում էր միշտ, երբ նա խօսում էր այդ բանի մասին:—Նա չի ուզում զոհողութիւն ընդունել ինձանից, իսկ ինքը, իր դրուժեան մէջ, շատ բան է զոհում դրանով: Ես չեմ կարող ընդունել այդ զոհողութիւնը, եթէ մի րոպէական բան է այդ: Ուստի և գնում եմ նրա յետեւից և կը լինեմ այնտեղ, ուր նա կը լինի, և որքան ձեռքիցս գայ կ'օգնեմ նրան, կը թեթևացնեմ նրա վիճակը:

Նատալիա Իվանովնան ոչինչ չասաց: Ագրաֆենա Պետրովնան հարցական կերպով նայում էր Նատալիա Իվանովնային ու թափ տալիս գլուխը: Այդ ժամանակ կանանց սենեակից դեղեցկադէմ լաբէյ Ֆիլիպպը և դռնապանը դուրս բերեցին բազկաթոռի վրայ իշխանուհուն: Նա կանգնեցրեց իրան տանողներին, ձեռքով կանչեց իր մօտ Նեխլիւզովին և աղիողորմ մղկտալով մեկնեց նրան մատանիազարդ սպիտակ ձեռքը, սարսափով սպասելով պինդ սղմումի:

—Eppouvantable! (սարսափելի է),—ասաց նա շոքի մասին:—Ձեմ կարողանում դիմանալ: Ce climat me tue (այս կլիման ինձ սպանում է):—Եւ խօսելով Ռուսաստանի կլիմայի սարսափելիութեան մասին ու հրաւիրելով Նեխլիւզովին գնալ իրանց մօտ, նա նշան արեց իրան տանողներին:—Տեսէք, անպատճառ եկէք,—աւելացրեց նա, հեռանալիս շուռ տալով դէպի Նեխլիւզովը իր երկար դէմքը:

Նեխլիւզովը դուրս եկաւ պլատֆորմը: Իշխանուհուն տանողները ծռուեցին դէպի աջ, դէպի առաջին կարգի վագօնը: Իսկ Նեխլիւզովը իր բաները տանող ծանրոցակրի հետ և Տարասը իր տոպրակներով՝ գնացին դէպի ձախ:

—Սա է իմ ճանապարհի ընկերը,—ասաց Նեխլիւզովը քրոջը, յոյց տալով Տարասի վրայ, որի պատմութիւնը առաջուց պատմել էր նրան:

—Միթէ երրորդ կարգովն ես գնում,—հարցրեց Նատալիա Իվանովնան, երբ որ Նեխլիւզովը կանգ առաւ երրորդ կարգի վագօնի առաջ և ծանրոցակիրն ու Տարասը մտան այնտեղ:

—Այո, այսպէս աւելի յարմար է ինձ համար, այստեղ Տարասի հետ միասին կը լինեմ:—ասաց Նեխլիւզովը:—Հա, չը մոռանամ,—աւելացրեց նա,—կուզմի՞նսկօյէ կալուածում դեռ հողը չեմ տուել գիւղացիներին, այնպէս որ եթէ մեռնեմ՝ քո որդիները կը ժառանգեն:

—Ինչէր ես ասում, Դմիտրիյ,—ասաց Նատալիա Իվանովնան:

—Իսկ եթէ տամ էլ, այնքանը միայն կարող եմ ասել, որ

մնացած բոլորը քո երեխաներինը կը լինի, որովհետև դժուար թէ ես ամուսնանամ: Իսկ եթէ ամուսնանամ էլ, երեխաներ չեմ ունենայ... այնպէս որ...

— Դմիտրիյ, խնդրում եմ, այդպիսի բաներ մի ասել, — պնդում էր Նատալիա Իվանովնան, և սակայն Նեխլիւզովը տեսնում էր, որ նա ուրախացաւ լսելով իր ասածը:

Առաջի կողմում առաջին կարգի վագոնների դիմացը միայն մարդկանց մի փոքրիկ խումբ էր մնացել կանգնած, որ դեռ նայում էր այն վագոնի վրայ, ուր ներս էին տարել իշխանուհի Կորչագինային: Մնացած մարդիկ ամենքը տեղաւորուել էին վագոններում: Ուշացած ուղևորները շտապ-շտապ վագոն էին դէպի վագոնները, թխթխկացնելով պլատֆորմի տախտակները, և կօնդուկաւորները փակում էին վագոնների դռները, առաջարկելով գնացողներին ներս մտնել, իսկ ճանապարհ դնողներին դուրս գալ:

Նեխլիւզովը մտաւ արեւից սաստիկ տաքացած ու զարշահոտ վագոնը և իսկոյն իեթ դուրս եկաւ կանգնեց վագոնի արտաքին մասում:

Նատալիա Իվանովնան իր մօղայած և գլխարկով ու վերարկով կանգնած էր վագոնի դիմացը Ագրաֆենա Պետրովնայի կողքին և ակներևաբար խօսակցութեան նիւթ էր փնտռում ու չէր կարողանում գտնել: Չէր կարելի նոյն իսկ ասել «écoutez» (նամակ գրի), որովհետև նա ու եղբայրը վաղուց արդէն ծիծաղում էին ճանապարհորդների այդ սովորական խօսքի վրայ: Դրամական գործերին ու ժառանգութեան վերաբերեալ խօսակցութիւնը իսկոյն չքայրեց նրանց մէջ սկսուած քնքոյշ քոյրեղբայրական յարաբերութիւնները: Նրանք այժմ միմեանց վերաբերմամբ մի տեսակ խորթութիւն էին զգում: Այնպէս որ Նատալիա Իվանովնան ուրախացաւ, երբ գնացքը շարժուեց և երբ նա կարող էր արդէն, գլխով անելով, տխուր ու փաղաքշական դէմքով ասել՝ «գնաս բարև, Դմիտրիյ, գնաս բարև»: Բայց հէնց որ վագոնը հեռացաւ, նա սկսեց մտածել, թէ ինչպէս հաղորդի ամուսնուն իր ու եղբօր խօսակցութիւնը, և դէմքը լուրջ ու մտահոգ արտայայտութիւն ստացաւ:

Նեխլիւզովն էլ, թէև ոչինչ, բացի ամենաբարեացական զգայմունքներից, չէր տածում դէպի քոյրը և ոչինչ չէր ծածկում նրանից, նմանապէս այժմ նեղւում էր նրա ներկայութեամբ և ուզում էր որքան կարելի է չուտով ազատուել նրանից: Նա զգում էր, որ այլևս գոյութիւն չունի այն Նատաշան, որ մի ժամանակ այնքան մօտ էր իրան, այլ կայ միմիայն իր համար օտար և անախորժ սև ու փրչոտ մարդու ստրկունին:

Նա պարզ տեսաւ այդ, որովհետեւ Նատալիա Իվանովնայի դէմ-
քը առանձնապէս աշխուժացաւ միայն այն ժամանակ, երբ ին-
քը խօսեց այն բանի մասին, որ հետաքրքրեցնում էր նրա
մարդուն—հողը գիւղացիներին տալու և ժառանգութեան
մասին: Եւ այդ տխրեցրեց Նեխիլեզովի սիրտը:

XXXVIII

Ամբողջ օրուայ ընթացքում կիզիչ արևի տակ տաքացած
և բազմութեամբ լի՝ երրորդ կարգի մեծ վագօնում այնպէս
խեղդուկ չոր էր, որ Նեխիլեզովը չը մտաւ վագօնը, այլ մնաց
դրսևում: Բայց դրսևումն էլ սոթ էր, և Նեխիլեզովը ամբողջ
կրծքով շնչեց միայն այն ժամանակ, երբ վագօնները դուրս
եկան տների արանքից և սկսեց փչել հակառակ քամի: «Այո,
մահացրեցին», կրկնեց նա մտքումը՝ բրոջը ասած խօսքերը:
Եւ նրա երևակայութեան մէջ այդ օրուայ բոլոր տպաւորու-
թիւնների մէջից արտասովոր կենդանութեամբ զարթնեց եր-
կրորդ մեռած կալանաւորի գեղեցիկ դէմքը չրթունքների ժըպ-
տուն արտայայտութեամբ, ճակատի խիստ արտայայտութեամբ
և ածիլած, կապոյտին տուող գանգի տակին երեցող փոքրիկ
ու ամուր ականջով: «Եւ ամենասարսափելին այն է, որ սպա-
նեցին, բայց ոչ ոք չը գիտի, թէ ով է սպանողը: Այդ կալա-
նաւորին, ինչպէս և միւս բոլոր կալանաւորներին, տանում էին
Մասլեննիկովի կարգադրութեամբ: Մասլեննիկովը հաւանական-
օրէն ըստ իր սովորութեան արել էր իր կարգադրութիւնը,
ստորագրել էր տպած մակագրութեամբ թուղթը իր յիմար սե-
թեկեթ ստորագրութեամբ և, ի հարկէ, ամենևին մեղաւոր չի
համարել իրան այդ բանում: Եւս աւելի մեղաւոր չի կարող հա-
մարել իրան կալանաւորներին քննող բանտային բժիշկը: Նա
ճշտօրէն կատարել էր իր պարտականութիւնը, ջոկել էր թոյ-
լերին և չէր կարող ամենևին նախատեսել ոչ այն, որ այդպիսի
սարսափելի չոր կ'անի, ոչ էլ այն, որ նրանց այդքան ուշ կը
տանեն ու այդպիսի մեծ խմբով: Բանտապետը... բայց բան-
տապետը միմիայն կատարել էր իրան տուած հրահանգը, որ
այս ինչ օրը այս ինչ թուով տաժաճապարտներ ու աքսորական-
ներ, տղամարդ ու կին՝ ուղարկեն կայարան: Չէր կարող մե-
ղաւոր լինել նաև ուղեկցող օֆիցէրը, որի պարտականութիւնը
կայանում էր նրանում, որ հաշուով այս ինչ տեղը ընդունէր
այս ինչ թուով կալանաւորներ և մի որոշեալ տեղ յանձնէր
նրանց նոյն թուով: Նա տանում էր կալանաւորներին, ինչպէս սո-
վորաբար տանում էին ու ինչպէս կանոնով պահանջւում էր, և

չէր կարող ամենին նախատեսել, որ այնպիսի ուժեղ մարդիկ, ինչպէս այն երկուսը, որոնց տեսել էր Նեխիլեզօվը, չեն դիմանալ ու կը մեռնեն ճանապարհին։ Ոչ ոք մեղաւոր չի,— և սակայն մի քանի մարդ մահայան և մահայան այնուամենայնիւ այդ մահերի նկատմամբ անմեղ մարդկանց չնորհիւ։

«Այդ բոլորը նրանից յառաջացաւ,— մտածում էր Նեխիլեզօվը,— որ ամենքը՝ թէ նահանգապետները, թէ բանտապետները, թէ թաղական ոստիկանները, թէ փողոցային ոստիկանները՝ իրանց առջև տեսնում էին ոչ թէ իրանց նման մարդկանց և իրանց պարտականութիւնները նրանց նկատմամբ, այլ իրանց ծառայութիւնը և այդ ծառայութեան պահանջները, որ նրանք գերադասում էին մարդկային յարաբերութիւնների պահանջներէր։ Դրանուամբ է ամեն ինչ», — մտածում էր Նեխիլեզօվը։

Նեխիլեզօվը այնքան տարուել էր այդ մտքերով, որ չը նկատեց եղանակի փոփոխութիւնը,— արեւը ծածկուել էր առջևի ցածիկ, բլկտուած ամպի յետին, և հորիզոնի արևմտեան կողմից առաջ էր խաղում միապաղաղ բացմոխրագոյն մի թուխպ, որից այնտեղ, հեռուում, չեղ գծերով անձրև էր թափւում դաշտերի ու անտառների վրայ։ Թուխպից՝ խոնաւ, անձրևային օդի հոտ էր գալիս։ Նրբեմն-նրբեմն կայծակը կտրատում էր թուխպը, և քանի գնում վազօնների զորդոցին աւելի ու աւելի յաճախ էր խոռնուում ամպերի որոտը։ Թուխպը հետզհետէ աւելի ու աւելի էր մօտենում և քամու բերած անձրևի չեղ կաթիլները սկսեցին բծերով ծածկել վազօնի տախտակամածի դուրս ցցուած մասը և Նեխիլեզօվի վերարկուն։ Նա անց կացաւ միւս կողմը և ներս չնչելով վաղուց անձրևի կարօտ հողի խոնաւ զովութիւնն ու հացահատիկների հոտը, նայում էր յետ-յետ վազող պարտէզներին, անտառներին, հաճարի դեղնաւուն արտերին, վարսակի դեռ կանաչ շերտերին և ծաղկող մուգ-կանաչ գետնախնձորի սև ալօսներին։ Կարծես ամեն բան ծածկուել էր փայլուկով։ Կանաչը աւելի կանաչ էր դարձել, դեղինը՝ աւելի դեղին, սևը՝ աւելի սև։

— Արի, էլի արի,— ասում էր Նեխիլեզօվը, ու րախութեամբ նայելով անձրևի բարեբար ազդեցութեան տակ վերակենդանացող դաշտերին, պարտէզներին ու բանջարանոցներին։

Վարար անձրևը երկար չը տևեց։ Թուխպը մասամբ թափուեց, մասամբ անց կացաւ գնաց, և թաց հողի վրայ ընկնում էին արդէն անձրևի վերջին ուղղածիգ, անընդմէջ ու մանր կաթիլները։ Արեւ նորից դուրս նայեց, ամեն ինչ սկսեց փայլել, իսկ արևեկը ու հորիզոնի վրայ աղեղ կապեց ցածիկ, բայց

պայծառ և միայն մի ծայրում ընդհատուող ծիածանը, որի մէջ աչքի էր ընկնում մանիչակի գոյնը:

— Հա, ինչի մասին էի մտածում, — հարցրեց ինքն իրան Նեխիլիզովը, երբ բնութեան այդ բոլոր փոփոխութիւնները վերջացան ու գնացքը իջաւ դէպի բարձր զառիվայրով փոստրակը:

— Հա, ես այն էի մտածում, որ այդ ամենքը՝ բանտապետը, ուղեկցող զինուորները, բոլոր այդ ծառայողները, որոնք մեծ մասամբ հեղ ու բարի մարդիկ են, չարասիրտ են դարձել:

Նա յիշեց Մասլեննիկովի անտարբերութիւնը, երբ ինքը պատմում էր նրան, թէ ինչեր է կատարում բանտում, բանտապետի խստութիւնը, ուղեկցող օֆիցէրի դաժանութիւնը, երբ նա չէր թողնում, որ կալանաւորները նստեն սայլի վրայ և երբ ուշադրութիւն չը դարձրեց այն բանի վրայ, որ գնացքում երկունքից տանջւում է մի կին: Այդ բոլոր մարդիկ, ակնհերձաբար, անթափանցելի էին մարդասիրութեան զգացմունքի համար, «ինչպէս այս սալայատակած հողը անձրևի համար», — մտածում էր Նեխիլիզովը, նայելով փոստրակի գոյնզգոյն քարերով սալած զառիվայրին, որի վրայով անձրևաջուրը հոսում էր փոքրիկ հեղեղատներով, չը կարողանալով ծծուել հողի մէջ: «Գուցէ և պէտք է փոստրակները սալայատակել, բայց մարդ տխրում է նայելով այդ բուսազուրկ հողին, որ կարող էր հացահատիկ, խոտ, թուփ ու ծառ բուսցնել, ինչպէս փոստրակի վերև գտնուած հողերը: Նայեն է և մարդկանց վերաբերմամբ — մտածում էր Նեխիլիզովը: — Ամբողջ հարցը նրանումն է, որ մարդիկ կարծում են, թէ կան դրութիւններ, որոնց մէջ կարելի է մարդկանց հետ վարուել առանց սիրոյ. իսկ այդպիսի դրութիւններ չը կան: Իրերի հետ կարելի է վարուել առանց սիրոյ, — կարելի է կտրատել ծառերը, աղիւս թրծել, երկաթ կռել առանց սիրոյ, բայց մարդկանց հետ չի կարելի վարուել առանց սիրոյ, ինչպէս մեղուների հետ՝ առանց զգուշութեան: Այդպէս է մեղուների առանձնայատկութիւնը: Եթէ անզգոյշ վարուես նրանց հետ, թէ նրանց կը վնասես թէ քեզ: Նոյնն է և մարդկանց նկատմամբ: Եւ այդ չի կարող ուրիշ կերպ լինել, որովհետև փոխադարձ սէրը մարդկային կեանքի հիմնական օրէնքն է: Ընդհատ է, մարդ չի կարող ինքն իրան ստիպել, որ սիրի, ինչպէս որ կարող է ստիպել իրան, որ աշխատի: Բայց դրանից չի կարելի եզրակացնել, թէ կարելի է մարդկանց հետ վարուել առանց սիրոյ, մանաւանդ

երբ որ և է բան ես պահանջում նրանցից: Եթէ սէր չես զգում դէպի մարդիկ, հանգիստ նստիր տեղդ,—մտածում էր Նեխլիւզովը, դիմելով ինքն իրան,—զբաղուի՛ր ինքդ քեզնով, զանազան իրերով, մի խօսքով ինչով կ'ուզես, բայց ոչ մարդկանցով: Ինչպէս անշնաս և օգտաւէտ կերպով կարելի է ուտել միայն այն ժամանակ, երբ մարդ ուզում է ուտել, այնպէս էլ մարդկանց հետ կարելի է անշնաս ու օգտաւէտ կերպով վարուել միայն այն ժամանակ, երբ մարդ սիրում է նրանց: Բաւական է թոյլ տաւ քեզ վարուել մարդկանց հետ առանց սիրոյ, ինչպէս դու երէկ վարուեցիր փեսայիդ հետ, և կը տեսնես, որ սահման չի լինի անգթութեանդ ու գաղանուծեանդ ուրիշների վերաբերմամբ, ինչպէս ես տեսայ այսօր, և սահման չի լինի սրտիդ տանջանքին, ինչպէս ես իմացայ ամբողջ իմ կեանքից: Այն, այո, այդպէս է,—մտածում էր Նեխլիւզովը:—Ի՛նչ լաւ է, ի՛նչ լաւ է,—կրկնում էր նա ինքն իրան, կրկնակի հաճոյք զգալով տանջող չորից յետոյ տիրած զովութիւնից և իրան վաղուց զբաղեցնող հարցի վերաբերմամբ պարզ գիտակցութեան ամենաբարձր աստիճանին հասնելուց:

XXXIX

Այն վազօնը, ուր տեղ էր ընտրել Նեխլիւզովը, կիսով չափ լիքն էր ուղևորներով: Այդտեղ կային ծառաներ, արհեստաւորներ, բանուորներ, մաադործներ, հրէաներ, գործակատարներ, կինարմատներ, բանուորների կանայք, մի զինուոր, երկու աղջիկպարոններ, մէկը՝ ջահէլ, միւսը հառակաւոր՝ մերկ թեւին ապարանջաններ անց կացրած, և մի խիստ կերպարանքով պարոն՝ կօխարդաւոր սև գլխարկով: Դրանք բոլորը՝ տեղաւորուելուց յետոյ հանդստացել էին և հանդարտ նստած՝ ոմանք արևածաղկի կորիզ էին չոթում, ոմանք պապիրոս ծխում, ոմանք էլ տաք-տաք խօսում հարևանների հետ:

Տարաւր երջանիկ կերպարանքով նստած էր անցքից դէպի աջ, տեղ պահելով Նեխլիւզովի համար, և տաք-տաք խօսում էր դիմացը նստած մի միանուտ մարդու հետ, որ բաց էր արել հագի մահուդէ բաճկոնի կոճակները և որ, ինչպէս Նեխլիւզովը յետոյ իմացաւ, պարտիզպան էր ու գնում էր գաւառը, ուր նրան տեղ էին առաջարկել: Տարասին չը հասած՝ Նեխլիւզովը կանգ առաւ անցքում մի սպիտակամիտուք պատկառելի ծերունու կողքին, որ խօսում էր մի գիւղական չորեր հագած ջահէլ կնոջ հետ: Կնոջ կողքին, ոտները յատակից մի

թղաչափ բարձր, նստած էր մի եօթ տարեկան աղջիկ նոր շորեր հագած ու գրեթէ սպիտակ մազերի բարակ ծամով և շարունակ կորիզ էր չոթում: Յետ նայելով Նեխիլեղովի վրայ՝ ծերունին իր նստած լպրծուն նստարանի վրայից հաւաքեց հագուստի մի փէշը ու քաղցրութեամբ ասաց.

— Համեցէք նստէք:

Նեխիլեղովը շնորհակալութիւն յայտնեց ու նստեց նրա ցոյց տուած տեղը: Հէնց որ Նեխիլեղովը նստեց, գիւղացի կիներ շարունակեց ընդհատուած պատմութիւնը: Նա պատմում էր, թէ ինչպէս էր քաղաքում նրան ընդունել իր մարդը, որի մօտից վերադառնում էր այժմ:

— Մէկ բարեկենդանին էի գնացել, մէկ էլ, Աստուած յաջողեց հիմա գնացի, — ասում էր նա: — Հիմա, Աստուած յաջողի, մէկ էլ Մինդեան տօներին կ'երթամ:

— Լաւ ես անում, — ասաց ծերունին. գեղջկուհուն, յետ նայելով Նեխիլեղովի վրայ, — պէտք է մէկ-մէկ տեսութեան գնաս, թէ չէ ջանէլ մարդ է, քաղաքում գլխահան կ'անեն:

— Չէ, պապի, իմ մարդը այդպիսիներէից չի: Այդպիսի գրծութիւններ չի սիրում, կարծես ամաչկոտ աղջիկ լինի: Ինչ փող ստանում է՝ մինչև վերջին կոպէկը տուն է ուղարկում: Այնպէս ուրախացաւ այս լակոտին տեսնելով, որ էլ չեմ կարող ասել, — ասաց գեղջկուհին ժպտալով:

Աղջիկը, որ չոթած կորիզները դուրս թքելով լսում էր մօր ասածը, իր հանգիստ ու խելօք աչքերով նայեց ծերուկի ու Նեխիլեղովի երեսին, կարծես հաստատելով մօր խօսքերը:

— Իսկ եթէ խելօք է, աւելի լաւ, — ասաց ծերուկը: — Իսկ այդպիսի բաներով չի պարագում, — աւելացրեց նա, աչքերով ցոյց տալով անցքի միւս կողմում նստած մարդ ու կնոջ վրայ, որոնք ակներևաբար գործարանային բանուորներ էին:

Մարդը, գլուխը դէպի յետ գցած ու շիշը բերնին կործած, ծծում էր օղին, իսկ կինը, այն տոպրակը բռնած, որի մէջից հանել էին շիշը, յառած աչքերով նայում էր մարդուն:

— Չէ, իմ մարդս ոչ խմում է, ոչ ծխում, — ասաց ծերուկի խօսակից կինը, առիթից օգտուելով մարդուն մի անգամ էլ դովելու: — Նրա նման մարդ քիչ կը գտնուի: Հաղարի մէջին կը ջոկուի, — ասաց նա, գիմելով նաև Նեխիլեղովին:

— Աւելի լաւ, — կրկնեց ծերուկը, որ նայում էր օղի խմող բանուորին:

Բանուորը, իր բաժինը խմելով, շիշը տուեց կնոջը: Կինը վերցրեց շիշը և, ծիծաղելով ու գլուխը թափ տալով, նոյնպէս

կործնեց բերնին: Նկատելով իր վրայ Նեխիլեզովի ու ծերուկի հայեացքը, բանուորը դիմեց նրանց.

— Հը՞, պարոն, մեր խմելուն էք նայում: Երբ որ աշխատում ենք, ոչ ոք չի տեսնում, իսկ երբ խմում ենք, ամենքը տեսնում են: Ձեռքիս աշխատանքով փող եմ վաստակել ու խմում եմ և կնոջս էլ համեցէք անում: Պրծաւ գնաց:

— Այո, այո, — ասաց Նեխիլեզովը, չիմանալով, թէ ինչ պատահմանի նրան:

— Ճիշտ եմ ասում, պարոն: Կինս կարգին կնիկ է: Ես գոհ եմ նրանից, որովհետեւ խղճում է ինձ: Ճիշտ եմ ասում, թէ չէ, Մամբա:

— Դէ լաւ, առ էլ չեմ ուզում, — ասաց կինը, տալով նրան շիշը: — Ի՞նչ ես յիմար-յիմար բլբլացնում, — աւելացրեց նա:

— Այ այսպէս է, — շարունակում էր բանուորը, — կարգին, անգին կնիկ է, բայց մէկ էլ տեսնես կը սկսի ճոճաւ ակններին իւղ չը քսած սայլի նման: Ճիշտ չեմ ասում, Մամբա:

Մամբան ծիծաղեց ու հարբածի շարժումով թափ տուեց ձեռքը:

— Այդ է հա, դուրս տուր գլխիցդ...

— Այ այսպէս է, մի առժամանակ կարծես անգին կնիկ է, բայց հէնց որ սանձերը պոչատակն ընկան, այնպիսի բան կ'անի, որ մարդու մտքովն էլ չի անց կենայ... Ճիշտ չեմ ասում: Խնդրեմ ինձ ներէք, պարոն: Մի քիչ խմել եմ, ի՞նչ անեմ... — ասաց բանուորը ու թեք ընկաւ քնելու, գլուխը դնելով ժպտուն կնոջ ծնկների վրայ:

Նեխիլեզովը մի քիչ ժամանակ մնաց նստած ծերունու կողքին, որ պատմեց, թէ ինքը վառարան շինող է, 53 տարի է որ աշխատում է և իր կեանքումը անթիւ վառարաններ է շինել, իսկ այժմ ուզում է հանգստանալ, բայց ժամանակ չունի: Գաղաքիցն է գալիս, որտեղ ղաւակներին բանի էր դրել, իսկ այժմ գնում է դիւղը անեցոց տեսնելու: Երբ ծերուկը վերջացրեց ասելիքը, Նեխիլեզովը վեր կացաւ ու գնաց այն տեղը, որ Տարասը պահում էր նրա համար:

— Նստէք, պարոն, տոպրակը այս կողմը կը դնենք, — դէպի վեր՝ Նեխիլեզովի երեսին նայելով, քաղցրութեամբ ասաց Տարասի դիմացը նստած պարտիզպանը:

— Մի կերպ եօլա կ'երթանք, — երգեցիկ ձայնով ու ժպտեղես ասաց Տարասը և իր հուժկու ձեռքերով փետուրի նման վերցրեց իր երկու փթանոց տոպրակը ու դրեց պատուհանի

մօտ—Տեղ շատ կայ, չը լինի էլ, կարելի է կանգնել, կարելի է և նստարանի տակը պառկել: Այնպէս հանգիստ է այնտեղ, ես իմ Աստուածը: Արժի տեղի համար աղմուկ բարձրացնել, —ասում էր նա, և երեսը փայլում էր բարեհոգի ու քաղցր արտայայտութեամբ:

Տարասը իր մասին ասում էր, որ չը խմած ժամանակ խօսք չի գալիս բերանը, իսկ երբ մի քիչ գցում է՝ հիանալի խօսքեր է գտնում և ինչ ուզես կարող է ասել: Եւ յիրաւի, լուրջ ժամանակը Տարասը առհասարակ լուռ էր լինում, իսկ երբ խմում էր, —որ շատ քիչ էր պատահում և միմիայն արտասովոր դէպքերում, —այն ժամանակ շատ ակորթելի կերպով ջրիկանում էր: Կոնծած ժամանակը նա և՛ շատ էր խօսում, և՛ լուռ էր խօսում, —շատ պարզ ու շիտակ կերպով և, որ գլխաւորն է, շատ քաղցրութեամբ, որ ուղղակի փայլում էր նրա բացկապտազոյն աչքերի և շրթունքներից չը հեռացող անուշ ժպիտի մէջ:

Այդպիսի դրութեան մէջ էր նա այսօր: Նեխլիւզովի գալովը մի բոպէսով ընդհատուեց նրա խօսքը: Բայց տուրակը տեղաւորելուց յետոյ նա նստեց, ինչպէս առաջ նստած էր, և հուժկու աշխատաւոր ձեռքերը դնելով ծնկների վրայ ու նայելով ուղիղ պարտիզպանի աչքերի մէջ՝ շարունակեց իր պատմութիւնը: Նա իր նոր ծանօթին ամենայն մանրամասնութեամբ պատմում էր կնոջ արածը, որի համար նրան արքայի էին դատապարտել, և այն, թէ ինչու է ինքը այժմ նրա յետեւից Սիբիր գնում:

Նեխլիւզովը երբէք մանրամասնօրէն չէր լսել այդ պատմութիւնը, ուստի և սկսեց հետաքրքրութեամբ ակնաջ դնել: Նա պատմութեան այն տեղին էր հասել, երբ թունաւորումը արդէն կատարուել էր և ընտանիքը իմացել էր, որ թունաւորողը Ֆեդօսեան է:

XL

— Իմ դարդս եմ պատմում, — ասաց Տարասը, սրտագին մտերմութեամբ դիմելով Նեխլիւզովին: — Իսկ քրիստոնէայ մարդ է. խօսքի բռնուեցի՞նք, ես էլ սկսեցի պատմել:

— Այո, այո, — պատասխանեց Նեխլիւզովը:

— Հիմա ասեմ, եղբայր, թէ ինչպէս բանը բացուեց: Մայրիկս վերջերեց այդ բլիթը ու ասում է՝ «գնում եմ ոստիկանի մօտ»: Հայրիկս շատ խղճով հալկոր է, «կաց», ասում է, «այ պառաւ, չեմ տեսնում, որ հարսը դեռ բոլորովին երեխայ է.

